

84(2)α:Арт) 6

к. 599

ЛАЗАРЬ КОКЫШЕВ

ТУМАНТЫК АРКЫТ

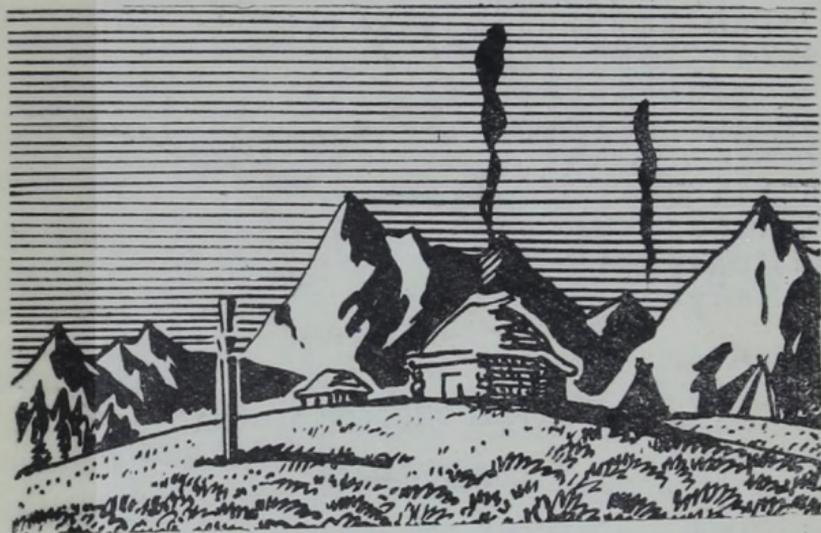
ГОРНО-АЛТАЙСК-1969

84(2Poc=Ant)6

K 599

-160259-

ТУМАНТЫК АРКЫТ

(Уч ойынду, он бир көргүзүлү драма)

ОИНООР УЛУС:

1. Кара-Кула — жайзаң. Кара-Корум деп управанын члени, 50 жашту.
2. Линжи — онын эмеени, 47 жашту.
3. Коро — оордын уулы, подпоручик, 24 жашту.
4. Јемирей — жайзаңнын жалчызы, 40 жашту.
5. Карана — онын кызы, 20 жашту.
6. Хмелевский — карательный отрядтын командири, 50 жашту полковник.
7. Адъютант.
8. Молодых — ЧОН отрядтын командири, 37 жашту.
9. Комиссар — 35 жашту.
10. Кызылчерүчилер.
11. Актар, којойымдар, качкындар.

12. Эзирик офицер.
13. 1-кы офицердин эмеени.
14. 2-чи офицердин эмеени.
15. Фельдфебель.
16. 1-кы спекулянт.
17. 2-чи спекулянт.
18. 3-чи спекулянт.
19. Карган эмеген.
20. Диктор.
21. Кайучы.

РОЛЬДОРДЫ ОЙНОГОН УЛУСКА

(Кыска жартамал)

Кара-Кула. Алтайдын эн күчтү байларынын бирүзи. Националист. Тургузып алган амадузынаг качан да туура баспайтан кижги. Колчактын жангына болушканы учун ого есаулдын жамызын бергилеген. Жанга, жөөжөгө болуп банданын канду жолыла барып жат. Онын санаа-зында кааннын жангы качан да бузулбас. Актардын калганчы күндерин сезип, уулынын айткан сөстөрүн санаа-зыла ондоп то турза, же жүрегиле жуутпай жат. Учунда ол каныркайла, онын жөөжөзүн айрыган кызылдардан жангыс ла өч аларга адыжып жат.

Жинжи. Каа-жаада жалчыларына кыйгырып та турза, же кортык үй кижги. Жангыс уулын тын сүүп те жат, же өбөгөннин кулы. Уулына тартылза да, же өбөгөннин коркып, онын сөзүн угуп жат.

Коро. Јаштан ала јокту балдарла кожо ойноп өскөн. Јаанап келерде, адазы оны ак офицерлердин училищезине, Иркутск јаар ийген. Ол өйдө адмирал Колчак карауу-кал улустан «Дикий дивизион» жууп, оморды баштайтан командирлердин училищезин ачкан. Коро үренип жүреле, Колчактын канду жанын, тегин улустын шыразын ла омордын тартыжузын јакшы көргөн. Чындык жангыс ла, большевиктердин јанында болгонын ол јакшы билерде болзо, же бир кезек өйлөрдө ол аланзып жат.

Учы-учунда Алтай јерин, албатызын сүүген жүреги онын аланзыганын јенип жат. Алтай улуска ырысты жангыс ла большевиктер экелип јатканын билеле, ол офицерский мундирин таштайла, оморго кожулып жат. Коронын

кебери коркушту күч, трагический кебер. Јаңы жүрүмге ол күч јол ажыра келип јат...

Лемирей. Кара-Куланын бастыра јалчыларынан эн ле јалтанбазы. Онын учун оны јайзан да, актар да чыбыктагылап јат. Классовый санаазы ас та болзо, је ол бактыртар күүни јок. Учунда Совдептин члени бололо, јоктуларды јаңы жүрүмге баштаар.

Карана. Озо баштап нени де билбес, јалчыга жүрген кыс бала. Је ол Короны сүүйле, бойынын јаан сүүжи ажыра јаңы жүрүмнин учурын ондоп, Короло кожо тартыжуга кирижип јат.

Хмелевский. Колчактын черүзинде реакционный офицерлердин бирүзи. Монархист, садист, политический авантюрист. Колчактын јаңы божоп баратканын јакшы билер. Је андый да болзо, Совет јаңла учына јетире тартыжарга шүүнип алган. Атаман Семеновло биригерге Монголия јаар барып јат. Јолой черүзине албанла улус кожуп, Советтерден очин алып јат. Бойынын канзыраганына 72 јашту карган эмегенди де чыбыктап јат.

Молодых. Революционный албатынын ортозынан өзүп чыккан кызыл командир. Бастырателекейлик революция болорына кыйалтазы јок бүдүп јат.

Комиссар. Профессиональный революционер.

Эзирик офицер. Моральный јанынан јоксырап калган офицер. Хмелевскийдин авантюразынан не де болбозын јакшы билер. Онын учун јаңыс ла аракы ичип, көзөрлөп јат. Колына кирген улусты тирү качан да божотпос. Палач.

Арткан рольдор текст аайынча.

БАШТАПКЫ ОЙЫН

БАШТАПКЫ КӨРГҮЗҮ

Көжөгөнин кийин јанынан диктор чыгып келеле кычырат:

Түндү-түштү барза да,
Түбине јетпес Сибирь!
Аракыдан жүдеген
Арестантский Сибирь...
Тирү улусты кыйнаган
Түрмези толгон Сибирь.
Көп јондордын көзинин
Јажын ичкен Сибирь,

Жакшынын, жаманнын сөөктөрүн
Жажырып койгон Сибирь.
Элбек-элбек тайганда
Салкындардын шуулты.
Учына жетпес жолында
Кынжылардын шыгырты!
Ай карануй жыштарда
Ан-куштардын кыйгызы.
Түн-карануй түрменде
Түмен калык шыразы...
Же өштүлөргө удур
Өгдөйип келген Сибирь,
Темир кынжызы шынгырап,
Туруп чыккан Сибирь!
Бастыра деполордо
Паровозтор огурап.
Бастыра түрмелерден
«Варшавянка» торгулат!
Самурайлар, французтар
Санаазы жок качкылайт.
Ман бажыла казактар
Маньчжурияга баргылайт!
Белетенип алала,
Бери катап келгилейт.
Атаман Семеновты
Англичандар ийгилейт.
Монус бүткөн казактар
Монгол жерине качкылайт.
Ак стенелү городтор
Актарды ээчий жалбырайт.
Барабинский чөлдөрдөн
Партизандар жуулыжат,
Анзыраган актарла
Амыр билбей жуулажат!
Кыстаткан төс Россиядан
Кызыл Черүлөр келгилейт,
Колында мылтыкту Сибирьге
Колдорун омор бергилейт,
Түрмелердин эжигин
Оодо согуп ачкылайт,
Түбекте нөкөрлөрүн
Түргөн омор жайымдайт,
Кынжылары шынгырап,

Кызыл Черүге баргылайт,
Колчактын жанын базарга
Колына жыда алгылайт.
Ак черүнинг алдында
Агару жер силкинет.
Улустын түймеенинен
Улу Сибирь селендейт!..

Көжөгө араай ачылат

Сценада жыргал. Кара-Куланын уулы, Коро, Иркутскта ак офицерлердин үредүзин божодоло, јерине јанып келген. Ойын-жыргал ого учурлалган. Ұй улустар эпши јанында. Кара-Кула төр бажында ақ ширдектин үстүнде отуры. Коро подпоручиктин погондорын кийип алган коштой отуры. Кара-Кулага коштой темичи ле писарь. Эмеш бай дегендери төргө жуук, јокту дегендери эжиктин јанында шаалгылап калган отургылары. Тепшилерде эт, агаш аяктарда мүн. Јалчы кижн тажуурдан аракы салып, улустын аяктарына мүн уруп шакпырайт.

К а р а - К у л а

(колында шајын чөөчөйлү өрө туруп келерде, улустын табыжы тургуза ла токтой берди. Торко тонын ийинде-ринен кайра таштап, отурган улуска)

Јолы ырысту уулымга учурлап,
Јоктулардан беризин жыргалга кычырдым.
Магым менин јарлу эди,
Малдын-койдын семизин сойдырдым.
Аракынын болзо ачузын астырдым,
Айландыра јонды ончозын айттырдым.
Келбеген кижини кезедер эмезин,
Кегиргенче курсактан јигер ле, улустар.
Јемирей јалчым!
Аракы-чегенди
Јеткедий эдип ончозына сал.
Эпши јанында кожон кайда?
Эмеген улуска база сал!..

Јалчы аракы салат. Болушчызы улуска көчө урат.

Э м е е н д е р

(чөгөдөй отургылап, бир уула кожондожат)

Јаш агаштын бүриндий
Јайыла түжүп ойногор.
Јанган куштын үннндий
Јаңар салып ойногор.

Эмил агаш бүриндий
Ээле түжүп ойногор.
Эдил күүктин үниндий
Эдиски болуп ойногор.

Эмеендердин бирүзи чөөчөйин Корого берет.

Темичи

Калык-јоннын бажын билген
«Кара-Корум» деп башкарунын
Канча каруулу ижин эткен
Кара-Кула акабыска
Качан да алкыш болзын!

(Алдына чөгөдөн отурала, кожондоп, чөөчөйин берет.)

Ак борого мингенде,
Акабыс озо јортотон.
Алтайдын ажын ичкенде,
Акабыс озо ичетен...
Јакшы атка мингенде,
Јайзангыс озо јортотон.
Јайдын ажын ичкенде,
Јайзангыс озо ичетен.

Писарь

(јакшыркап, Кара-Кулага)

Темичинин кожонгын уксам,
Тегиндү кожон эмес эмтир...
Өрө отурган улус

(бир уула)

Темичинин айтканы
Терен шүүлтелү!
Јаан јерде үренеле,
Јанып келген уулыгар
Јаан иште турзын,
Јаан керектер башкарзын!
Албаты-јон башкарзын,
Адазынын јолыла барзын...
Јаактуга айттырбазын,
Јарындуга туттурбазын!..

Ончолоры үн алыжат, эжик јанында отурган улус унчугышпайт.

Темичи

(Корого)

Арасейдин түбин өдүп,
Ак бичикке үренип,

Аписер болгон киж
Албаты-јоннын алдына
Нени-нени куучындап берзег...

Улус Короны куучындазын деп табыштана берди.

Коро

(өрө турала, күүн-күч жок)

Иркутский губернияда турдым...
Ичкери јердин јүрүми
Ичиме тын јарабады.
Айландыра көрүп келерге,
Арасейдин јери элбек ле эмтир.
Актар ла кызылдар болгон
Орус албаты көп лө эмтир...
Городторын тоолозон,
Койдын түги јетпес.
Калчактын черүзин тоолозон,
Кара чачын јетпес.
Алтайдан барган уулдар
Анда үрендис.
Ак черүнинг јаандарын
Анда көрдис...

Улус кайкажат. Јалчы Корого чөөчөй берди.

Јемирей

(эжиктин јанында отурган улустын ортозынан туруп)

Калчак кааннын черүзи
Кара чачтан көп болзо,
Кайра не качып турган?
Монголдын јерине не барып турган?

Кара-Кула

(Јемирейди көзин сыкыйтып, ајыктайла)

Алтайды кудай јайаарда,
Албаты јуртазын деп јайаган.
Арасейди де болзо, Алтайды да болзо,
Ак каан бийлезин деп јакыган.
Арјанаг бүткен немени
Албаты кайдан билетен?
Јердин үстүнде јүрүмди
Јемирей кайдан билетен?
Учатан неме учатан учурлу,
Јылар неме јылатан учурлу...

Писарь
(ого жөмөжип)

Ойгор шүүлте! Онызы ондый...

Өрө отурган улус

Ондый, ондый!..

Онызында аланзыш та жок!

Кара-Кула

Ак каанды антаргылап та салза,

Албаты бош болор деп пе?

Кайраканнын жаңы жок болзо,

Калчак кайдан келген?

Кара албатынын кинчеги

Кара бажынан ажарда келген.

Же жаргак тонду немелер

Жаман чакта бий болор деп,

Жаан улустар чын айткан.

Арасейдин түбинде

Айдары жок чак түшкен.

Кыйылып өлөр тыны жок,

Кызарып агар каны жок

Кызылдар деп жеектер

Арасейдин түбин өртөп,

Ар албатынын тынын кыйып,

Алтайды көстөп келип жат...

Темичи.

(отурган жеринен тура жүгүрүп)

Кежим сынду Алтайга

Келбезин деп турган болзоор,

Кежегелү бойлороорды

Кеспезин деп турган болзоор,

Кайыш курлу албаты

Калчак каанга болужар учурлу!

Писарь

(жарадып, бажыла кекийт)

Кара-Кула

Кара албаты мынан ары

Канайда жадып, нени эдетенин

Калчак кааннан элчиге келген

Бичикчи кижиписарь айдар.

Өрө отурган улус

(ончозы опсыркажып)

Кан-кеределү бичик

Калчак кааннын бойынан келген бе?

К а р а-К у л а

(торко тонынын койынынач түрүйн салган чаазын чыгарып келеле, отурган улуска көргүзүп)

Калчак кааннын болушчызы
Кайгородов деп бий бичиген.
Жаткан жери Јаш-Турада болор,
Јамызы есаул болор.
Отурган улуска јарт болзо,
Онон арызын писарь кычырзын.

Түргекти писарьга берет. Онызы јамыркап, очко кийет. Онон.

П и с а р ь

Инянын оозында јаткан
Инородецтердин јайзанына,
Казактардын командиринен
Кату приказ:
«Кызылдардын черүзи кече
Партизандарла бириккен.
Албатынын кереги учун јуулашкан
Ак черүлер тескеерлеп јат.
Атаман Семенов бисти
Монголдын јеринде сакын јат.
Монголияда биригеле,
Москвага ойто једерис.
Кызаланду ойди өдүп алзаас,
Кызылдардын мойынын ойто кезерис!
Кызылдардын комиссарлары келзе,
Кызыл тынаарды кыйа тудар. ✓
Кыс балдараарды төжөк эдер,
Эки-јангызаарды этке өлтүрер.
Крестьян улустын јерин айрыыр,
Алтай улустын ак-малын айдаар.
Кожуларга турган улустын
Колына мылтык берзин.
Ак черү келгелекте,
Минетен аттар белен болзын.
Эки јүс ээрлү аттар
Эре Чуйдын ичинде турзын.
Јайымнын отряды келгенче,
Јакылта белен болзын».
Эне Россиянын јайымын коруган
Есаул Кайгородов».

Өрө отурган улус ончозы табыштана бергилейт: «Кызылдар ты-

нысты кыйатан туру! Ак малдан мал да артпас, албаты-юнноп юн до артпас! Кайгородовко кыйалтазы юктонг болужар керек! Юс ээрлү атты эки ле күнге белетеп салбай!» Эжиктин јанында отурган улустаг бир де табыш угулбайт. Коро Кайгородовтын јакылталу чаазынын колына алала, кычырып көрөт. Онон оозын тыртыйтып, каткырып ийеле, писарьга ойто таштайт.

Коро

(бойынын санаазын бойына айдат)

Калчак каанга кийининен
Канча ороондор болушкан.
Болужып неме болбосто,
Бойы Иркутскийге качкан.
Канчаны јенип таштаган
Кандый ийде келип јат?
Кан өнгдү маанылу
Кандый черү келип јат?
Кызыл Черүнинг улузы
Кызыл ла јылангаш деп уккам.
Ичкери санаазы кемде?
Ийдези омордын незинде?..
Эртедип койгон эки јүс ат
Эмди оморды тудар ба?
Арасейдинг бастыра јоктузын
Атаман Семенов јенер бе?..

Јемирей

Комиссарлар келзе де,
Коркор неме бисте јок:
Айрыдып алатан јөөжөбис бар эмес,
Айдадатан малыбыс бар эмес.

Кара-Кула

(кезем үниле.)

Јаргак тоныгла мактанып отурын ба?
Јарјандабай ары ла отур!
(Онон писарьга бурулып келеле.)
Јакылта бичик качан бичилген?
Јакшы јазап кычырып көр...

Писарь

Тулаан айдын учы эмтир,
Турган јери Туйактуда болтыр...

Кара-Кула

(отурган улустарга јакып)

Эртенги күнде эр улус
Ээрлү атту келзин.
Менин айткан јакылтамды

Ончо улуска јетирзин.
Јакылтамды бүдүрбеген улуска
Јаргыны бойым эдерим.
Атту улус аттарын экелзин,
Мылтыкту улус мылтыкту келзин.

Эжиктин јанында отурган улус кенетийин түймежип чыкты:
«Јаңыс адысты берип ийзеес, оноң не болотоныс?», «Өлтүрзе де, бер-
безис!» Орө отурган улус кыйгырыжат: «Кызылдар келзе, үрүп чыгар
ийдеер де јок болор! Алтай улусты корыырга келееткен Қалчактын
элчизине болушпаста, кызыл тынаарды кыйарга келееткен кызылдар-
га болужарга ба?»

Јемирей

Јок! Бу отурган улустан
Јорго до табылбас,
Јоболтолу ла неме болор...
Ака јайзан аргалу киж
Актарга бойы болушкай...
Кызылынан да, агынан да
Кырга кычып, јажынадыс...

Қара-Қула

Темичи! Сен эмди ле
Тескери тилдү бу немени тут!
Јайзангына чечеркеп отурган болзо,
Јалмажын эмеш чыбыктап бер!
Эм тургуза Алтай ичинде
Қалыкты баштаган јайзан мен эдим,
Қалчак берген јаным бар эди.

Темичи ле јалчы Јемирейди јерге јыга баскылап алды. Уй улустар
уйдег чыгара жүгүрүшти. Кыйгы-кышкы, тал-табыш, Јемирейди ба-
жынан ла буттарынан јерге јаба баскылап алдылар. Јайзангын јар-
гызын оноң ары сақыгылайт. Колында ат камчылу Қара-Қула ологро
јууктап келди.

Қара-Қула

Јаңнын јакылтазын укпаган учун,
Он эки камчы берип јадым.
Аказын укпаган учун,
Алты камчыны база кожуп јадым.

Јемирей

(божонорго албаданып, кыйгырат)
Қара албатыны бийлеген
Қара-Қула деп јайзан да болзон,
Камчыла канчаны башкарар эмежин,
Қан төгүп, канчага бий болор эмежин!

К а р а - К у л а
(*белетенип алган Темичиге*)
Балырууш тили учун,
База јети камчы.

Темичи талайып келеле, Јемирейдиг арказына камчыла сокты.
Је бу ла тушта Коро секирип келген бойынча Темичиниң колынан
камчыны блаап алала, туура таштап, адазына баштанып айдат.

К о р о

Ада!
Албатыны камчыла үредетен
Азыйгы јан токтоп калган!
Ыраак јердег келгем,
Ырысту күнди үребеер!
(*Колында камчылу Темичиге катап кизирт эдет.*)
Тосток көзинди тазырайтып алала,
Тонгон чылап не турун?
Албатыны јуунат,
Аракыны сал!

К а р а - К у л а
(*уулын јангы ла көргөндий*)
А-а! Арасейдинг түбинде
Аданла удурлажарга үренген бе?
Афицер эмес болзонг,
Алтан камчы берер эдим.
Ар албатынынг көзинче
Адангы уйатка саларга
Арай эрте эмес пе, уул?
(*Пауза.*)

Айылына јанып келген кижиге деп,
Ачуумды јаба базар турум.
Уулдын мындый кылыгын
Ундыбас турум...

Качып чыккан улустар ойто киргилейт. Јемирей чыгып бараадар-
да, Кара-Кула эңий кекенет. Уй улус эпти јанында койлор чылап
шаалыжып турат. Эр улус катап отургылайт.

К а р а - К у л а
(*Јемирейге*)
Эртен тал түште
Ээрлү атту келеринг.
Јакылта бүтпес болзо,
Јакшы јүрүм сураба,

Эр киндиктү немелер

Ээчиде келзин.

Мылтыкту улус мылтыкту келзин,

Бычакту улус бычакту келзин.

(Күндү сакып отурган эр улуска үкүстеп.)

Кара-Корумнын бийлери чилеп,

Кардыгар кучактап не отураар?

Жакылтаны слерге айткан эмезим бе?

Жемирей

(эжиктен чыгардан озо)

Кызылдарга чыдабаан Калчакка

Кырлула болужатан турун.

Көдүртке адым да жок,

Көндөй темирим де жок,

Мен ле келбезим...

Кара-Кула

(Жемирейди тударга ичкери тап этти)

Темичи! Темичи!

Бу тагманы меге тут!

Эр улус ончолоры эжик жаар болды. Жемирей озо келген эки эр кижини туура мергедейле, качып чыкты. Арткан эр улус жайзаңнын жакылтазын бүдүрөргө баргылайт. Тышкары чакыдан аттарын чечип жаткан улустын табыштары угулат: «Адыннын колону алынып калтыр, уул!», «Бу менин армакчымды кемизи уурдай берди, уулдар? Бу ла жуукта каткан кыл армакчы болгон!», «Байа Темичи Жемирейди сенин армакчыңга күлүп турбай кайтты» — деген үн угулат. Бу өйдүгү туркунына Кара-Кула айылдын ичиле ары-бери баскындап туру. Коро писарыла кожо та нени де куучындажып, төрдө турат. Жини уулына, өбөгөнине, эпши жанында коркып калган үй улуска көрүп, эрмек айдып болбой отуру. Жемирейди тудуп албай келген Темичини көрөлө, катап ла тажуур алып берди.

Темичи

Ака жайзан, Жемирей

Аралга кийдире чаап, жүре берт.

Арка кууп канча жүрөп эмеш,

Арказын түңгөй ле сойдыртар эмей...

Тагманы таппай калдым,

Тарбаган чылап ташка кире берди ошкош!

Тажуурдан салайын ба?..

Кара-Кула

(колыла жаңыйт)

Сал!

Бийтү немеге једишпей калган

Бий бүдүжинди!

Тажуурга чыдаар болбойың —
Уй улуска база сал!

Оноң эпши јаны јаар бурылып, коркып калган уй улуска јакарган
ба, тееркеген бе аайлу айдат.

Суудан чыккан өркөлөр чилеп
Содойыжып калган не отургылаар?
Коро уулымнын јыргалына
Кожондороор карамдап отураар ба?
Эмегендер

*(бой-бойларынын ортозында та нени де шымырашкылап,
оноч кортук үндериле баштагылайт)*

Токум сынду Алтайды
Томура кескен Арасей.
Токунаалу бойысты
Тоскурып койгон Арасей.
Кејим сынду Алтайды
Кезип койгон Арасей.
Кејегелү бойысты
Кезедип койгон Арасей.
К а р а - К у л а
(ончолорына)

Көрөрөөр! Калчак каан катап турар,
Кара албаты болужар учурлу.
Камчызы јогынан мал мал болбос,
Кааны јок албаты албаты болбос.
Коро!
Кара-Корумга атанарын.
Башкаруда акча јок —
Бай улус болужар учурлу.
Кылбыштый акчалу бололо,
Кыйтыктар¹ чылап кысканбазым,
Кызылдарды јенерге болужарым.
Калчак катап келзе,
Кара-Корум тынгий берзе,
Капка толо акча болор,
Каан кижинин күндүзи болор!
Курултай јуулза, ончозы
Курыма бажыргылаар.
Кара-Кула адан
Кара-Корумнын бажында отурар!
Эртен ле атан!

К ө ж ө г ө

¹ Кыйтыктар — јаан байлар.

ЭКИНЧИ КӨРГҮЗҮ

Тышкары. Аттын чакызынан ыраак жок тегерик акта жинт кыстар ла уулар ойногылап туру. Айылчыларды соодотсын деп, Кара-Кула оморды база алдыртып келген. Уулар күрешкилейт, кыстар десе жер-гележип алала, күүн-күч жок кожондожып тургулары. Карана кыстардын ортозында. Писарь айылдан таралып чыгып келеле, жеңил-денерге кийис айылдын кийини жаар барат.

Кыстар писарьды көргөн бойынча, нени де кожондоорго тургулайт, же кожон баштаачы табылбайт. Бу ла ойдо эжиктен офицерский кийимдү Коро чыгып келди. Күрежип жаткан ууларга күлүмзиренип көрөлө, оноор басты.

Коро

(кыстардын ортозында турган Карананы жаңы ла көрүп)

160259
Кейде кемжү бар эмес
Кожондогор, кыстар!
Удабас ла тан ада берер,
Учурлу кожон кожондогор.
Төмөниги жерлерде жүрүп,
Төрөл кожонго эригип калгам...
Жөп болзоор, слерге
Жөмөжөйин бе, кыстар?

Карана

Бийлер жырап жатканда,
Биске кайдан ойын келет?
Кааннын бийлери келерде,
Кара албанга ойноп турбай...

Коро

Кара албатынын кожонун
Каан чүмдеген эмес.
Канчын-жиит тужунда
Каткырып, не кожондоп ийбес?

Коро

(ончолорун колтуктап, кожондойт)

Коныр тайыс семисте
Кобы-жиктей желели.
Кол-колыстанг тудужып,
Кожондожып ойнойлы.

Jeеренис бистинг семисте
Jeрибисле желели.
Jeн-jeнистенг тудужып,
Jeргележип ойнойлы.

Карана

Нени-нени баштазаар, кыстар?..

Кыстар

Кемчикле барзабыс,
Кемибис сөөгин салгай не?
Кејим сынду Алтайга
Кемибис ойто жангай не?
Канча јүкле барзабыс,
Канчабыс сөөгин салгай не?
Камчы сынду Алтайга
Кажыбыс ойто жангай не?..

Бу өйдө айылдын ары жанынаг эзирик писарь чыкты.

Писарь

А-а, слер мында...
Темичи!

Уулдар күрешпей токтой бердилер. Чыгып келген Темичи ко-
жондоп турган кыстардын үстине чурап келди.

Темичи

А-а, слер курттулар!
Ак черүни јамандап па?

Камчызыла талайып келерде, кыстар туш-башка бардылар. Уул-
дар унчукпайт. Коро онын камчызын блаап алала, туура таштап
ийди. Темичи ого удурас сөс айдып болбой, ойто айылга кирди. Уул-
дар база баргылайт. Коро жангыскан.

Коро

Каны төгүлген Арасей де јеринде,
Кайа-ташту Алтай да јеримде
Камчылу кижининг јангы көрүнөт,
Қара албатынын тери төгүлет...
Ак кааннын бийлерин:
Алтайын да, орузын да
Анайда кудај јайаган ба?
Арјанынан анайда бүткен бе?..
Јок, кайыш курлу албатыга
Қалчак качан да болушпас.
Орус калыктын ойгоры болзо,
Оныла јуулажып, качан да качпас...

Темичи катап чыкты. Јангыскан турган Корони көрөлө, ого јуук-
тап айдат.

Темичи

Келиндер, кыстар кайда барды?
Кейлежер күүним келди...

Коро

Темичи де болзон, уул,
Тенек ле неме эптиринг.
Бий ле кижидейле,
Бистинг кыстар санаазын салар деп пе?

Темичи

Ак каанның афицерине
Анайда айдарга жараар ба?..

Коро

Анайда айдарга сеге жарабас!
Албатыга сени кем бий эткен?
Адамның колтукчызы учун ба?

(Темичи Кородон коркып, ойто ло айылга кире конды.)

Арасейдинг түбинде
Ак черүнинг школында үрендим.
Өскө жадынду улус көрдим,
Өскө ээжилү жанла жаттым...
Азыйгы ла аайынча жаткан болзом,
Адамның ордына жайзан болор эдим.
Тере тонду улуска тееркеп,
Темичидий ле тенек неме болор эдим...
Адам чылап, улусты
Ат үстинен үредип жүрер эдим,
Кожойымның бир күскүзине
Корокой кой толуп жүрер эдим...
Жүс те жыл жылып өтсө,
Жүрүм ол ло бойы болор эди!
Чактар да өтсө, Алтайды
Чадыр айылдар ыштап турар эди!
Жагыскан мен нени эдерим?
Жаш бойым, мен нени билерим?

Бу өйдө айыл жаар суу апарып жаткан Карана көрүнип келди. Айылда аракыдап жаткан писарьдың, Темичининг ле Кара-Куланын табыштары угулат. Жинжи эжиктен бажын чыгарала, Карананы кыйгырат.

Жинжи

Карана!
Казан сооло кайнап браат,
Жыракы жарыл браат!
Сууны капшайлат, көрмөстинг каты!

Карана Короны көргөн бойынча токтой түшти. Коро ого жууктай
базып келеле, колынан алат.

Коро

Сууны апарып береле,
Ойто кел.
Кунукчыл-кунукчыл санаалар эбелет,
Куучындажар күүним келет.
Барардан озо куучындажып аларыс,
Бала тужысты эске алынарыс...

Карана

Мени каргап жаткан болор,
Мендеп турганым коркушту.
Озо сууны апарайын,
Оноң келерим.

Коро жагыскан артып калды. Айдын жаркынына өчөмүк жалты-
ражып турган ыраак сүмерлерди аяктап турала, араайын кожон-
дойт.

Чөгөдөгөн тууларлу
Чөрчөк ошкош Алтайым.
Чөл жеринде жүреримде,
Чөкөтпөгөн Алтайым.
Балтырганның бүриле
Бажым сыймаган Алтайым.
Бажын салган уулдарын
Бадырып алган Алтайым...

Карана эжиктен араай чыгып келеле, Коронунг кожонунг тындап
туру. Кайда да ыраакта элик багырат, Бөднөнунг эткени угулат. Ка-
рана бөднөнунг эткенин тоолойт.

Карана

Бир... эки... үч...
Үчке ле жетире этти.

Коро

(Карананын үнин угуп ийеле, кайра бурылып)

Сен нени тоолоп туруң, Карана?

Карана

Бөднөнунг эткенин тоолойдым.
Энем тирү тушта,
Эгирде иштең орой келетенис...
Арып-чылап та калганыста,
Бөднөнунг эткенин тоолойтоңыс.
Алтыга жетире этсе,
Аш жакшы бүдер,

Бешке јетире этсе,
Мал јакшы турар деп,
Энем кӱӱркий айдып јӱретен,
Эдил кушты тынгдалап туратан...

Коро

Туку, ол аркада
Сен кой кабырып јӱретен.
Ончо балдардан качала,
Ойноорго сеге келетем...
Кӱн-јарыктын алдына
Канча јыл јӱрерис деп,
Кӱӱктен сурап туртаныс.
Кӱчис јеткенче тоолоп туратаныс...
Онызы санаанга кирет пе, Карана?
Ол ӱйлӱрис кайда не, Карана?..

Карана

Ол ӱй качан да келбес.
Ол балдар ойто бирикпес.
Олор эмди эки салымду,
Ортозы ыраак эки јолду.

Коро

Ол кайада от салатаныс,
Онызы санаанга кирет пе, Карана?
Оног кӱжнӱни быжырып јийтенис,
Онызы санаанга кирет пе, Карана?

Карана

От салала, ойноп туртаныс,
Ол тужунда бис нени билгенис?
Бирӱӱске кӱжнӱ чын курсак болгон,
Бирӱӱске дезе ол ойын болгон...

Коро

Мен эртен таг ла атса,
Мендеп туруп јуре берерим.
Бараткан керегим ичине јарабайт,
Бажым артса, мен ойто келерим.
Собурылып јаткан улуска кожулбай,
Соодонып ла јурер кӱӱним бар.
Бала чылап балтырган ӱзӱп,
Баштактанып јурер кӱӱним бар...
Арасей тӱбинде эригип јӱргемде,
Амадуум јангыс сен болгон...
Тӱймеендӱ, кыйынду бу јӱрӱмде
Тӱжим јангыс ла сен болгон!

Алтай јеримниг, төрөл улустыг
Кебери јангыс сен болгон.
Онызын сен билбеген, Карана,
Онтуумды сен укпаган, Карана!

К а р а н а

Бай кижиниң айылында јүреле,
Баш билинип, мен нени айдарым?
Бала тужыста најылар болгоныс...
База артык мен нени айдарым?
Адамла кожо бис јалчы улус,
Андый сөсти слер айтпагар меге.
Кату јүректү адам дезе
Качан да бербес ол мени слерге!

К о р о

Орус јерде јүреле, мен
Ончо јанынаң јүрүмди шиндегем.
Алтай улустың јүрүмин сананып,
Ачу, туйук санаага бастыргам.
Адам мениң јайзаң болгонында
Акту бойым бурулу эмезим.
Казак болорго үренген де болзом,
Кандый јол талдаарын мен билбезим...

К а р а н а

Бичикке үренген слер билбесеерде,
Бичик билбес мен нени билерим?

К о р о

Ай ажып, таң ла атса,
Атты меге ээртеп бергилеер...
Акказын бөскө түүй тартала,
Адам мени управага ийер.
Канча улустың санаазын булгаган
Кара-Корум деп башкару бар.
Экинчи јылга эрмеги токтобос
Эсер деген бийлер бар.
Адамның акказы олорго
Арга болор деп бүтпей турум.
Арасейдин бастыра јонына
Ак черү чыдаар деп, иженбей турум.

К а р а н а

Кара-Корумның черүзи
Казыр ла черү турган.
Партизан улустың бала-барказын
Былтыр ончозын бууйла, барган...

Коро

(ачуурканып айдат)

Бала-баркала жуулашкан
«Баатыр» бүдүштерин көргөн болзом!

Карана

Слер де олордый болороор,
Јакару берзе, кайда барараар?

Коро

(токунаалу)

Јок, Карана,
Мен качан да олордый болбозым.
Офицер де болзом,
Олордын јолыла баспазым.
Мен билерим:
Управага јетсем ле,
Кандый бир отряд бергилеер.
Партизан улустын бала-барказын
Барып буузын деп ийгилеер.
Јок, Карана,
Ондый јолло мен барбазым.
Адам каргаза, каргагай,
Акту меге
Алкы-јөөжө дө,
Ак мал да керек јок!

Айылдын эжиги ачылып, катап ла Јинјинин чуғулду ўни угулат:
«Карана! Капшай суу экел! Бу кайда барган?» Карана оны угала.
капшай ла барарга мендейт, је Коро онын колынан божетпой јат.
Айылдан эзирик кожон угулат.

Коро

Карана!

Катап көрүжерис, та јок?..

Кайда да јүрзем,

Качан да сени ундыбазым!

Јакшы болзын!

Карана айыл јаар јүгүре берди. Коро јаныскан.

Коро

Адам-энем бар да болзо,

Ак-јарыктын алдында

Мендий өскүс бар эмеш пе?..

Эбире јүрүмди канайып билер?

Эмди нени эдер?

Көжөгө

ЭКИНЧИ ОЙЫН

Площадь. Монголия жаар качып брааткан акгвардеецтердин обозы. Сценанын сол жанында бийик кирнестелү тураның эжиги. Эжиктин бажында: «Карательный отрядтын штабы» деп орустап бичип салган. Эжиктин жанында каруулчык. Площадьта тал-табыш. Абралардын үстүндө офицердин эмеендери, спекулянттар, шыркалу солдаттар, коjoyымнын эмеендери. Кайда да командалар, офицерлердин жаман арбанганы угулат. Кезик офицерлер улам ла штабка кире чыга жүгүргилейт. Баштапкы абраның үстүндө офицерлердин эки эмегени отургылары. Олор таарлардын, чемодандардын үстүндө. Бирүзи офицерский тере чемоданды ача тартала, кожо апарып жаткан жөөжөзин тоолойт.

1-кы офицердин эмеени

Ах, Ксения, Ксения!

Каргышту жолды мен билген болзом,

Качан да качып барбас эдим!

Казактарга ижениш те жок:

Кайа ла көрзөң, уурдагылай берер!

(Мөңүйн калбактар тоолойт)

Бир, эки, үч, төрт, беш, алты...

Бидондо ачка база мында.

Акыр, абыстан блаап алган

Алтын крезибис кайда?

Адам-энемнен энчиге калган

Алтын жүстүктер кайда?

(Чочыганынан оноң түрген бедренет)

Ксения!

Крест те, жүстүктер де жок!

(Бажын кабыра тудала, калактай берди)

О-ой, ой, ой!

Омсктан бери келгенчем,

Ончозы кожо болгон!

Ондойго до жетпегем,

Ончо жөөжөмди уурдай берген!

2-чи офицердин эмеени

Капитаның байа ла мында

Казынып турган эмес бедеи?

Казак, солдат жууктабаган,

Кандый кижии алатан?

1-кы офицердин эмеени

Каргыжым жетсин танмага!

Кабырала, кача берген.

Паразиттин мандайына

Партизанның огы тийзин!

2-чи офицердин эмеени
Капитанын эмди
Катандуга једе берген.
Кайгородовло аракыдап,
Каткырып отурган болор...

1-кы офицердин эмеени
Монгол јерине јеткенче,
Мойынын кескилеп салзын!
Кош-Агашка јетпезин,
Комиссарлар бууп салзын!
Оо-о-о!

2-чи офицердин эмеени
Кениге де јетпезин, көөркий,
Керенкаларын божоп калар.
Алтын-мөнүнүн јокто,
Андый акчаны кем алар?

1-кы офицердин эмеени
Јо-ок, ротмистрге айдадым,
Јолой оны туткулап алар!
Карательный отрядтын командирине
Капшай ла барып јетиредим!

Площадь кечире карательный отрядтын штабы јаар јүгүрет. Теп-кишти өрө: «Ротмистр! Ротмистр!» — деп кыйгырып чыгып келерде, каруулчык оны мылтыктын кындагыла ойто кайра араай түжүрө ийде салып ийди. Офицердин үйи тозынду площадьта өрө турбай артып калат.

Оны көрөлө, экинчи офицердин үйи онын таарларын кодорот. Уурдап алган немелерин капшай ла јикпезинин алдына јажырып, крестенет. Площадьта немелер садып турган спекулянттардын кый-гызы угулат:

1-кы спекулянт
Алты салковой мөнгүнге
Австрийский пиджак!

2-чи спекулянт
Он килограмм этке
Офицерский кальсон!

3-чи спекулянт
Керенкалар керек јок —
Кемеерге сопок керек?!

1-кы спекулянт
Поручиктин погондоры!
Порт-Артурда керектү болор.
Ахфицер улуска анда
Английский фунтла төлөөр!

2-чи спекулянт
Патриархтын па-артреди!
Партизандардан арга болор!

3-чи спекулянт
Монголдо серенке жок,
Морозовтын лавказынан алыгар!
Алтын-мөнүнүн чач,
Аланзыбай кач!

1-кы спекулянт
Кайыннан урган төгөт!
Качарга женил болор.
Көдүртке ат тартпаза,
Көлөсө бойы тоолонор!

2-чи спекулянт
Самурайдын бритвазы!
Сагалды бойы кыар.

3-чи спекулянт
Абыстын кийими!
Арганы база табар:
Партизандардын ортозында
Бажырган улус база бар!

Площадьтын учыла отряд сыр-кожонгло өдөт. Эзирик офицердин кыйгызы: «За-пева-ай!». Солдаттар тирсилдеде алтагылап, кожондожып баргылайт: «Соловей, соловей,пта-ашечка, канареечка жалобно поет!». Ол ло эзирик офицер площадьтан ончолорын сүрет.

Офицер

Фельдфебель!
Бу цыганский таборды
Площадьтан жайлат!
Көдөндөрине тееп,
Көрмөс жерине айлат!
Жи-ва-а!!!

Бойы, шпоралары шынгыражып, тепкишти өрө жүгүрди. Ого честь берип ийген каруулчыкка да көрбөй, штабтын эжигинен кире берди.

Фельдфебель

Би-ир де тынду неме
Площадь ичинде артпазын!
Кажы ла кижии бойынын
Бор-боткозын кожо алзын.
Жи-ва-а!!!

Ончолоры түймежип, таарларын сүүртегилеп, тардайларын ийткилеп, площадьтан баргылайт. Ак солдаттар площадька онго шыдар коомой кийимдү улустар айдагылап экелди. Олордын ортозында јетен јашка једе берген карган эмеген де бар. Айдадып экелген улустын көп сабазы орус. Алтай улустаң Јемирей, оноң база бир алтай уул. Солдаттар оларды бир шеренгага тургузып ийеле, бойлоры тууразында мылтыкту тура түшкилейт.

Фельдфебель

Смир-р-на-а!

Большевистский сволочьтор!

Полковник көрзин, чике тур!

Штабтын эжигинен полковник Хмелевский, адъютант, эзирик офицер ле Кара-Кула чыктылар. Кара-Кула бийик конычту сопокту, килин тонду. Қојойымга бүдүштеш. Он колынын карызында ат камчы салбаңдайт. Ончолоры тепкишти төмөн мендебей түшкилеп келерде, фельдфебель ологро удурә жүгүрди.

Фельдфебель

Господин полковник!

Алтай, орус антихристтерди

Алдыгарга тургузып салдым.

Көзи кандалып калган Хмелевский стройдын алдыла араай баскындап, кажызынын ла жүзине көрөт. Полковниктин сагалы уужалып, чырайы саргарып калган. Байла, түниле уйуктабаган ошкош. Адъютант ла Қара-Кула оноң артпай, ээчиде баскылайт.

Полковник

(стройдын эн ле кырында турган узун сынду орус кижиге перчатказыла уулап)

Бу мындый кадык киж

Ненин учун ак гвардияда эмес?

Бу не киж?

Адъютант

Партизанский кайучы.

Кече тутканыс, господин полковник.

Полковник

Бүгүн ле бууп салзын.

Кыл армакчыла.

Бу кем?

Адъютант

Сорокинский волостьто

Совдептин председатели болгон.

Кара-Ануйга келерде,

Карательдер туткан.

Полковник
А-а, канатту куш!
Канадын эмди сынды ба?
Он сегис жылда качкан,
Онызы санаанга кирет пе?

Олор бир кезек өйгө бойы-бойлорына кезе көрүжип тургулайт. Совдептин председатели тижи өткүрө: «Эмди сен качарың, сволочь! Ол турган сынык абрага отурала, качарың! Же једер јеринге түңей ле јетпезинг! Партизандар бажынды түңей ле базып салар, господдин полковник!»

Полковник
(адъютантка түрген бурылып)
Кыл армакчы!
Мынызы кем?

Адъютант
Партизан, господин полковник!

Полковник
Кыл армакчы!!!
Бу кандый инородец?
Мынын тилин јартагар.

Кара-Кула
(алтай уулга)
Сен не кижидеп сурайт.
Албайып калган не туруң,
Айт!

Алтай уул
Не кижидеп болгоным
Слерге не керек?

Полковник
Бу обезьяна неме дейт?
Кара-Кула

Партизан.
Полковник
Кыл армакчы!!!
Кара-Кула
(Јемирейге уулап)

А бу күлүк дезе
Ак черүге адын кысканган.
Алтан чыбык бергем,
Арал кууп качкан.

Полковник
Адын айрып алала,
Алтан чыбыкты база берзин.

Адъютант
Карган эмегенненг өскөзи
Карательдерле жуулашкан.
Ак черүни жамандап,
Аттарын бербей мойношкон.

Полковник
Аттарын бербей мойношкон болзо,
Апарала, аткылап салзын.
Желишкыр аттарын
Жер алдында мингилезин...

Поручик!
Эзирик офицер
Взво-од!!!

Солдаттар адарга жаргылаган улусты арткандарынаг айрып ала-
ла, сценанын кийини жаар айдап апаргылайт. Кезик солдаттар буум-
жылар жазап жат. Малталардын чатылдаганы өткүрө үч катап мылтык
атканы угулат. Бу өйдө полковник карган эмегеннин алдына токтой
түжеле, адъютантка нени де жакыйт. Онон карган эмегенге бурылып
келди.

Полковник
А бу кандый карган согум болгон?
Буруузы мынын незинде?
Карган эмеген
(*түргөн крестенип*)
Мен карган, кӱӱркийек!
Кӱзим неге де жетпей жат.
Алтан жаштаг ажа бергем,
Актарын да, кызылдарын да ылгабай
жадым!

Адъютант
Жарым айга чыгара
Жаратта турган мылчазына
Большевик немени жажырган,
Бойы келип айтпаган.
Кӱзи кӱрбӱй турганы
Кӱк лӱ тӱгӱн неме.

Полковник
Кӱзи кӱрбӱй турган болзо,
Кӱдӱнин чыбыктап берер.

Адъютант
Карган согумга
Канча чыбык берер?

Полковник
Он эки чыбык берзем,
Оны кандый деп турун?

Адъютант
Олбөзө лө, ой болор.

Карган эмеген
(калактап, полковниктиң будынан тудат)

Кудай сеге түкүрзин,
Кускун көзин чокузын!
Түбектү керек этпе,
Түбинде коомой болор!
Крезинг кайда?

Полковник
Фельдфебель!

Тынаарсып калган фельдфебель жүгүрүп келеле, карган эмеенди полковниктен айра тартала, тургузып салган скамейка жаар сүүртейт. Бир канча солдаттар эзирик офицерге баштадып алала, бууйтан улусты айдап апарды. Карган эмегенди скамейканын жанына сүүр-теп экелеле, фельдфебель маңдайын арлайт. Ого болужарга эки солдат келди.

Фельдфебель
Же, карган согум,
Ликпенди чеч.

Эки солдат Жемирейди күлүп алала, тууразында туру. Полковник, адъютант, Кара-Кула ла бир кезек офицерлер тууразында танкылагылап, эбире айкап тургылаары. Карган эмегеннин калак-сыгыды не де эмес. Экинчи скамейканын үстине Жемирейди салгылап, буула жаба тангылап жат.

Жемирей
Э-эй! Ака жайзан!
Алтай кижин ийнең,
Актын бийине айтсан,
Адаанымды алзан!

Кара-Кула укпады да. Эки солдат Жемирейдин чамчазын суура тартып алдылар. Бир солдат экинчизине: «Бу антихристтин арказында бүдүн жер жок туру не? Согор до жер жок, жалаң ла сорбу!» Адъютант карган эмегенди тагып салган скамейкага жууктай базып келеле:

Актын өңи бу болор, карган...
(Ак бөс көргүзөт. Онон солдаттарга.)
Алты чыбык!

Солдаттар чыбыктай берди. Карган эмегеннинг калак-сыгыды.

А д ъ ю т а н т

Кызылдың өңи мындый болор, карган
согум...

(Партизаннын кызыл бөстү бөрүгүн көргүзөт.)

Арткан алты чыбык!

Жемирей

Алтан чыбыктан өлбөзөм,

Ака жайзан туштажарыс!

Ат өлбөскө алтын беги,

Эр өлбөскө мөңкү беги!

Э-эй, ака жайзан!

Угуп турун ба?

А д ъ ю т а н т

(түргөн жууктап келеле, солдаттарга)

Кара неме нени кыйгырат,

Камдап туру эмеш пе?

*Адъютанттын сөзине эзирик солдаттар каткырыжат.
Онон адыютантка.)*

Камчы тийген кийининде.

Кам күчи чыга берер.

Алтан чыбыктын кийининде

Ангел бололо, уча берер!

Ха-ха-ха!

Баштайлык па, господин адъютант?

А д ъ ю т а н т

Кудайбыла, карындаштар,

Кычуузын жакшы береер!

Шинелин суурып ташта.

Башта!

Кыйгы-кышкы. Чыбыктардын сыгырты. Эзирик акгвардеецтердин
кожоңы. Партизандарды буумжынын алдына тургускылап койгон.
Кажызынын ла будынын алдында агаш кайырчак. Эң ле ортозында
Совдептин председатели. Бүдүжи соок, токуналу. Кенетийин омор
тал-табыш өткүрө «Интернационал» кожондогылай берди. Қаныгып
калган полковник колмылтыгыла жангып, оноор жүгүрөт.

П о л к о в н и к

Поручик! Поручик!

Болор! Жакылтаны бүдүр!

Поручик! Поручик!..

Э з и р и к о ф и ц е р

Господин полковник,

Жаргыны жетире кычыргалак...

Полковник
Кандый жаргы, поручик?!
Кандый жаргы?
Бир де жаргы жогынан
Бирден баштагар!
Совдептин председатели
Ленин эзендик болзын!

Көжөгө.

ЭКИНЧИ КӨРГҮЗҮ

Диктор
Аттар... Аттар... киштежет.
Мылтыкту казыр улустар.
Кату, тунгак кыйгылар...
Кара өңдү маанылар.
Шуурган... шуурган, ажулар.
Шуулаган кар... тайгалар.
Согулышкан үзени,
Сондоп калган улустар.
Шың ла турган ээн журттар.
Шыңгырашкан үзени.
Ажузы жок кырландар...
Айдын ачык төбөзи.
Шуурган... шуурган... деремне.
Шуулаган кар... алаа жер.
Энзиреп калган эжикте
Эзирик калжу бандиттер!
Туттурган улустын оозында
Туйлак аттын сулугы.
Кызыл канду колдордо
Кыс балдардын тулуны.
Оттор... оттор... туралар.
Өштүлөрдүн жөнүзи.
Бала-кыстар, жажыңгар —
Бандиттин эзирик жүзи!
Паратада буумжыда —
Партизаннын энези.
Балалу келин төжинде
Бандиттин канду жыдазы!
Кыскылтым чөлдин түбине
Кызарып кан тартылды.
Канатту аттар киштежип,

Кан Алтайла мантады,
Ак көбүктү чакпындар,
Аттарына суу бербегер!
Тилинишкен тайгалар,
Тискининең тудугар!
Алтайдын бийик туулары,
Арыган адысты соот!
Аркыттын түрген толкузы,
Адылган канысты токтот!
Боочылар, тайгалар ажыра
Болужын ЛЕНИН берер.
Кыйынду алтай жериске
Кызыл Черү келер!..

Көжөгө араай ачылып јат

Түн. Ыраакта өчөмнүк туулардын сомдоры көрүнөт. Кызылчерүчилер отты эбире отургылары. Көп сабазы токумдарын төжөнүп алган јаткылары. Көп одуларда кызылчерүчилер бойына курсак кайнадып шакпырагылайт. Молодых отко жуук отуруп алала, нени де бичип отуры. Ажанып алган кызылчерүчилер шинельдериле јамынып алала, кожондожып јадыры: «Сотня юных бойцо-ов из буденовских во-ойск на разведку в поля по-осакакала...»

Молодых
(*өрө туруп келеле*)

Керек мындый, комиссар:
Кече бис мында конгоныс.

(*Туруп келген кызылчерүчиге карта көргүзөт.*)

Актарды ээчий барып јадыс,
Азыкты кайдаң аларыс?
Јурт јерлер јулдалып калган,
Јуунадар да неме јок.
Алтай улуста не де јок,
Актар ончозын тоной берген.
Аң-куш чылап арткандары
Аркалар сайын качкылай берген.
Алтай тилдү тилмеш керек,
Арыган аттарды солыыр керек.
Санан, комиссар...

Комиссар
Биске канайтса да,
Бир јүс кирези ат керек...

Молодых
Арык аттарлу болзоос,
Актар бисти не де этпес.

Картага көр, комиссар:
Катанду бу жадыры.
Эмди де бистин алдыста
Эки жүс беристе.
Катанду бистин алдыста,
Капитан Келлер — кийинисте.
Онон бу мынаар көр:
Оок-тобыр банда...
Комиссар

М-да...
Тилмеш кижиге керек.
Табылбаза, бойум барадым,
Татарлап эмеш билерим.

Молодых
Артык аргабыс жок,
Албадан, комиссар.
Онон база бир неме:
Бандалу районго жеткенис,
База наряд кош...

Комиссар
Энгир кирерде ле,
Эки наряд ийгем.

Кенетийин кайда да каруулчыктардын: «Тур! Тур!» — деген кыйгылары угула берди. Эки-үч катап мылтык атты. Бастыра оду бут бажына туруп чыкты. Эки кызылчерүчи Короны айдап экелгилейт. Молодых ла комиссар оны аяктап көргүлөйт.

Кызылчерүчи
Нөкөр командир!
Ак офицер туттыбыс.
Мында онын документтери,
Мылтык-жепсели — бу.

Молодых
(Короны кезе аяктап)
Слер кем?

Коро
Подпоручик Коро.

Комиссар
Карануй туниле
Кайдаар браатканаар?

Коро
Кара-Корум деп управага
Казенный керектер аайынча...

Je мен слерге бойым келгем.
Актардын кычыртузына «jöp» бербегем.

Молодых

Кара-Корумды билерис.
Кандый керектер аайынча?

Коро

Алдырту болгон,
Алтынчы күн браадым...

Молодых

Кара-Корум эмди jок,
Кайра барарга келижер.
Калганчы катап сурайдым:
Кандый керек аайынча?

Коро

Кара-Корум түреген,
Казназына акча апарадым.

Мундириниг ичин сөгө тартала, акчалу баштык таштайт.

Комиссар

Буржуазный башкаруга
Бу баштыгаар једер бе?
Подпоручик, чындап,
Погонды кайда кийгенеер?

Коро

Он сегис јылда,
Иркутский училищеде.
Албаты каргап салган
Алтын погонды кийер күүним база jок.

Комиссар

(командирге)

Адмирал Колчак
Алтайларды база јууган.
Дикий дивизионго
Офицерлер үреткен...

Молодых

Алтай улусты ала бергенде,
Адмиралдын кереги коомой ло эмтир.
Офицер болуп јүререерде,
Отрядар кайда?

Коро

Эскадроннын командири болгом,
Эмди не де jок.

Кадыт-балала жуулашкан черүнин
Командири болор күүним жок.

Комиссар

Черү эмес — банда.

Чегин айдар керек!

Коро

Онызы бойоордо...

Чегин айдып жадым.

Молодых

Эмди слер кем:

Эсер бе, националист пе?

Айса аргазы жокто

Арка кериген бандит пе?

Коро

Мен кем де эмес.

Мен алтай кижи.

Комиссар

Офицерский школго

Ондый болордо не барганаар?

Коро

Онызын бистен сурабаган.

Молодых

Туулу Алтайдын ичинде

Тургуза өйдө бандиттер көп.

Кажызы кайда турганын

Картадан көргүзип бер!

Коро комиссардын туда берген картазын оттыг жарыгына узак
абыстан көрөлө, карандашла та нени де темдектейт. Командир ле ко-
миссар энчейгилеп, база картага көргүлейт.

Коро

Слердин карта жастыра:

Серебрянников мында.

Партизандарды бу журттан

Башкүн сүрүп ийген.

Молодых

Солун неме, комиссар,

Сол жаныста база өштү...

Коро

Полковник Хмелевскийдин отрядына

Болужарга барар.

Кече атанган болзо,

Келейдин боочызында, мында.

Оодо согорго
Олорды мында сакыгар.
Эскадрон кавалериялу,
Эки жүс жыдалу...

Молодых
Та-ак... так, так...
А партизандар кайда?

Коро
Партизандар олорго не де эмес,
Башка-башка отрядтарда.
Бир недеде кайра
Биригер деп жөптөшкөн дө болзо,
Бир де неме болбогон ошкош.

Молодых
Барагаш ла Ильинкадан чыккан
Партизанский полк кайда?

Коро
Командири Кокорин,
Начштабы Константинов.
Кан-Оозы деп журтка
Канча катап табару эткен.
Кайгородовтын мында
Казактары туруп жат.
Катандуда штабы,
Кайучы да эдүп болбос.

Комиссар
Подпоручик Коро!
Болужаарды Ревком ундыбас.
Эмди мындый неме:
Эки жүс ат керек.
Арыктап калган аттарысты
Ардак аттарла солыыр керек.

Коро
Алтай улустын аттарын
Актар ончозын блаай берген...
Андый да болзо, көрөр керек,
Алтай улусла куучындажар керек.

Молодых
Селигедий органы тап,
Сен бистин тилмежис болорунг.
Коммуна учун жуулашсан,
Колыңа отряд берерим...

Коро

Мен jöп.
Комиссар кожо барзын.
Меге ат беригер!..

Комиссар

Аттар белен. Слер
Алдынан озо барыгар.
Янгыс ла мындый jöp болзын:
Кийимеер чечип, таштагар.
Офицерский формага
Ок озо тийер.
Онызын, байла,
Слер якшы билереер?

Коро

Онызын мен билерим.
Онон, комиссар, меге
Чынын айдып беригер:
Большевиктер алтай улуска
Болушка барып јаткан ба?
Айса актар чылап улустын
Кызыл канын төгөр бö?

Комиссар

Кызылдардын маанызы
Кызыл канла будулган.
Кыйында јаткан улусты
Тартыжуга кычырган.
Бастыра улус карындаш,
Бир билеле јадарыс.
Кулда јондорды јайымдап,
Телекейле барарыс.
Јолыска турган немени
Јоткон чылап чачарыс.

Молодых

Большевиктердин чын сөзин
Бастыра јерге јайарыс!

Коро

Большевик эмес те болзом,
Је мен слерле jöp.
Аттар болор. Јангыс ла
Отряд меге беригер...

Кожөгө.

УЧИНЧИ КӨРГҮЗҮ

Кара-Куланын айылында. Эжикте каруулчык. Жабыс бутту тегерик столды эбире ширдектер тӧжӧп салган. Столдын үстүндө эт, тажуур. Кара-Кула килинг тонду. Бүдүжи соок, коркып калган. Полковник Хмелевский тӧжӧп салган ширдекке отурбай, айылдын ичиле ары-бери тӱрген баскындап туру. Ол тын ачынып калган. Ат камчызыла сопокторынын кончына тарсылдада согуп ийеле, токтой тӱжет.

Жалчылардын бирүзин кычырат. Үйгө Темичи жүгүргенче кирип келди.

Хмелевский

Есаул!

Эрмектежип салган аттар кайда?

Эмди ле биске

Эки жүс ат керек!

Эсаул Кайгородов

Менин адымнан жакылта берген.

Нени эткенеер? Жакылта

Ненин учун бүтпеген?

К а р а - К у л а

(актанып)

Жетен атты мен бойымнан бергем,

Арткандарын улустан жуугам.

Жагнын алдына буруулу болзом,

Жартын айдыгар, полковник.

Х м е л е в с к и й

Онызын мен билерим!

К а р а - К у л а

Эки жүс атты

Экинчи ле күнде аткарып ийгем...

Х м е л е в с к и й

Кемге?! Большевиктерге бе?

Слерге кайкайдым, есаул!

Управанын алдына

Уйалбай, нени айдарар?

К а р а - К у л а

Управага болушка

Уулым акча апарган.

Алтайда байлар көп тӧ болзо,

Алты мунды кемизи салган?

Х м е л е в с к и й

Онызын мен уккам,

Аттарды кем айдаган?

К а р а - К у л а
Эй! Анда кемигер бар?

Жалчылардын бирүзин кычырат. Уйге Темичи жүгүргенче кирип келди.

Т е м и ч и
Жалчылардын бирүзи де жок,
Ончозы иштеп барган.
Ака жайзанга кемизи керек,
Алдыртып келейин.

К а р а - К у л а
Жемирейди жетир бери!
Жер де алдында болзо тап!

Темичи чыга жүгүрди. Хмелевский ширдекке отуруп болбой сала-ла, стаканда аракыны ичип, катап ла баскындайт.

Х м е л е в с к и й
Серебренниковтын отрядынан
Сек те артпаган билереер бе, слер?
Кызылдар оны тозолу,
Кырып койгонын уктаар ба, слер?
Калангы ийт!
Кайузы жок чыккан...
Келейдин боочызында
Керте чаптыртып алган.
Эмди эки ле күннен
Кызылдар мында болор!
Капшай аттар керек,
Калыраарга болор!

Эжиктен эки казакка айдадып, Жемирей кирип келди.

К а р а - К у л а.
Аттарды кемге жетирген,
Айт, шилемир!
Ж е м и р е й
Айдап барган аттарды
Актардын колына бергем.
Узак та жол барбагам,
Уулыгарга туштагам.
Төртөн кижичерүлү турган,
Төбөзінде чолмонду турган.
Адамнын малы дейле,
Айрып алала, айдай берген...

Хмелевский
(*Јемирейди кылчайып ајыктайла*)

Бу јаргак тонду кылчырды
Кайда көргөн болотом?

К а р а-К у л а
Ондойдо. Ат бербеген учун
Алтан чыбыкка јаргылаткан.

Хмелевский
(*Кара-Кулага бурылып*)
Бу таакылу ийт неме дейт?

К а р а-К у л а
Апарган аттарды
Актарга бергем дейт.

Хмелевский
Кандый отрядка, кемге?
Командири кем?

К а р а-К у л а
Кара-Корумнын отряды,
Командири уулым.

Хмелевский
(*кезе ле чокум үниле*)
Уулыгар, подпоручик Коро
Улалуга јетпеген.

Мен бодозом, ол
Кызылдарга кача берген.

К а р а-К у л а
(*Јемирейге кизирейт*)

Коро сеге не деди?
Кожымак јогынан айт, эрлик!

Ј е м и р е й
Коро уулыгар кызылдарда.
Кожо апарган акчазын
Командирге табыштырып берген.

Амыр јүрерге турган болзо,
Актардан слерди айрылзын деген..

К а р а-К у л а
(*тили тартыла берген, нени де айдып болбойт. Онон өрө
туруу келеле, Јемирейди тамагынан тудат*)

Төбөндү ойо согорым!
Төгүн эрмек айтпа, ийт!

Хмелевский
Бу тербезен неме дейт?
Јайзан, көчүрүп бер!

К а р а - К у л а
Эй! Анда кемигер бар?

Жалчылардын бирүзин кычырат. Уйге Темичи жүгүргенче кирип келди.

Т е м и ч и
Жалчылардын бирүзи де жок,
Ончозы иштеп барган.
Ака жайзанга кемизи керек,
Алдыртып келейин.

К а р а - К у л а
Жемирейди жетир бери!
Жер де алдында болзо тап!

Темичи чыга жүгүрди. Хмелевский ширдекке отуруп болбой сала-ла, стаканда аракыны ичип, катап ла баскындайт.

Х м е л е в с к и й
Серебренниковтын отрядынан
Сек те артпаган билереер бе, слер?
Кызылдар оны тозоло,
Кырып койгонын уктаар ба, слер?
Каланы ийт!
Кайузы жок чыккан...
Келейдин боочызында
Керте чаптыртып алган.
Эмди эки ле күннен
Кызылдар мында болор!
Капшай аттар керек,
Калыраарга болор!

Эжиктен эки казакка айдадып, Жемирей кирип келди.

К а р а - К у л а.
Аттарды кемге жетирген,
Айт, шилемир!
Ж е м и р е й
Айдап барган аттарды
Актардын колына бергем.
Узак та жол барбагам,
Уулыгарга туштагам.
Төртөн кижичерүлү турган,
Төбөзінде чолмонду турган.
Адамнын малы дейле,
Айрып алала, айдай берген...

Хмелевский
(*Јемирейди кылчайып ајыктайла*)

Бу жаргак тонду кылчырды
Кайда көргөн болотом?

К а р а - К у л а
Оңдойдо. Ат бербеген учун
Алтан чыбыкка жаргылаткан.

Хмелевский
(*Кара-Кулага бурылып*)

Бу таакылу ийт неме дейт?
К а р а - К у л а .

Апарган аттарды
Актарга бергем дейт.

Хмелевский
Кандый отрядка, кемге?
Командири кем?

К а р а - К у л а .
Кара-Корумнын отряды,
Командири уулым.

Хмелевский
(*кезе ле чокум үңиле*)
Уулыгар, подпоручик Коро
Улалуга жетпеген.

Мен бодозом, ол
Кызылдарга кача берген.

К а р а - К у л а
(*Јемирейге кизирейт*)

Коро сеге не деди?
Кожымак жогынан айт, эрлик!

Јемирей
Коро уулыгар кызылдарда.
Кожо апарган акчазын
Командирге табыштырып берген.
Амыр жүрерге турган болзо,
Актардан слерди айрылзын деген...

К а р а - К у л а
(*тили тартыла берген, нени де айдып болбойт. Онон өрө
турур келеле, Јемирейди тамагынан тудат*)

Төбөңди ойо согорым!
Төгүн эрмек айтпа, ийт!

Хмелевский
Бу тербезен неме дейт?
Јайзанг, көчүрип бер!

К а р а - К у л а
(Кара-Кула унчукпайт. Онон шымыранып)

Уулым кызылдарда...

Уйат, уйат!

Меге уйат!..

Хмелевский

(эжикте турган каруулчыкка)

Адъютантка барып айт:

Эмди ле бери келзин!

Каруулчык барды. Полковник Жемирейдин чике ле жүзине.

Азият! Жошкын ийт!

Аттарды кемге берген?!

Талайып келеле, жүзине јудрукла сокты. Жемирей арай ла јыгылбады. Оозынан аккан канын арлап, унчукпайт.

Хмелевский

(Жемирейдин кийининде турган казактарга)

Јаан куучын да јок,

Јаргы да керек јок:

Јаратка апарала,

Јап берип койоор.

Казактар Жемирейди адарга айдап чыктылар. Олорго удур эзирик адъютант кирип келди.

А д ъ ю т а н т

Гос-сподин полковник...

Хмелевский

Капитан!

Катап ла калагы ба, сен?

Ончо ло јанынан јеткер —

Офицерлер дезе эзирик!

Кенетийин тышкары казактардын: «Тур! Тур!» деген кыйгылары угулат. Төрт-беш катап мылтык атты. Маңтай берген аттын тибирти угулды. Ончолоры чыга жүгүргилейт. Онон ойто киргилейт. Кара-Кула отурган јеринде отурганча ла. Ол тын оору кижиге түней.

Хмелевский

Есаул! Эмди

Эригетен ой јок!

Эбире улустардан

Эмди ле аттар јуунат.

(Адъютантка бурылып келеле жакыйт.)

Капитан сен кожо барарың,
Карамданган немеге килебе,
Как мандайын ойо ат.
Эңирде ле атанарыс,
Эдетен неме мында јок.

Эжиктен байагы ла эки казактар кире кондылар. Хмелевскийге.

Слердинг благородие!
Качкынды адарыста,
Кадынга калып ийди!
Каны-јини јайрап,
Кажы кирези барар?
Хмелевский
Качкынның айылында не бар,
Кабырып, јуунадып алыгар.

Казактар эжик блаажып чыга кондылар. Полковник оноң ары.

Монголия јаар јол туйук...
Обозты таштаарга келижер.
Кайгородовло биригер керек.
Жакылтаны бүдүригер!

Кенетийин тышкары тал-табыш угула берди. Кайда да ыраакта аткан көп мылтыктардың табыжы угулат. Мантадып келген аттың тибирти. Уй улустың кыйтызы. Эжиктен тынаарсып калган эзирик офицер кирди.

Эзирик офицер
Господин полковник!
Кызылдар!!!
Хмелевский
Кайда?! Кандый кызылдар?!
Олор кайдан келген?
Эзирик офицер
Каруулда турган отрядла
Јаңы ла адыжып баштаган!
Јети јүс үлдү,
Он пулемет...
Хмелевский
Адъютант! Капитан!
Адым кайда? Капшай!

Ончолоры качарга чыга жүүргилейт. Тышкары аттардың тибирти, кыйгы-кышкы, үй улустың ый-сыгыды. Кыска командалар угулат.

1-кы офицердин үйи
 О-о! Ийттер! Ийттер!
 Олор бисти чачып ийген!
 Слерде крест те жок,
 Слерде уйат та жок!
 2-чи офицердин үйи
 Кызылдар эмди тынысты
 Кыйар, кыйар!
 Кайда жажынар?
 Кайда барар?!
 1-кы офицердин үйи
 О-о! Ийттер! Ийттер!..

Јаш балдардын ыйлаганы угулат. Мылтыктардын атканы там ла жууктап келди. Онон кызылчерүчилердин кыйгызы угулат.

К ө ж ө г ө.

ТӨРТИНЧИ КӨРГҮЗҮ

Кызылдар журтка кожондо киргилейт. Кара-Кула үйиле кожо айылынын эжигинде туру. Өткүлөп јаткан жуучылдарды унчукпай ајыктайт. Журттын улусы, Монгол јерине качкылап брааткан офицерлердин эмеендери ле онон до өскөлөри, Сценага Молодых ла комиссар чыктылар.

Молодых

Эзендер бе, граждандар!

Мында староста кем?

Улустын ортозынан кем де

Јайзан ол туру.

Јаан кижил ол...

Комиссар

(обозко жууктап)

А бу не улус?

Кайда брааткан улус?

1-кы спекулянт

Азийгы Россиядан

Арткан-калган немелер болорыс.

2-чи спекулянт

(абрада улуска кажызына ла уулап)

Томский којойым,

Токтойтон јери Китайда.

Офицердин эмеени,

Омский мешанка.

Карманын тонойло,
Капитаны кача берген.
3-чи спекулянт
Карды чербек бу неме
Капиталисттин бойы болор.

Комиссар

Акыр, акыр,
А слер үчү не улус?
Үчүлез

Азыйгы режимнен улам
Аза берген улус болорыс.
Бистин платформа башка да болзо,
Бис те слерге тузалу болорыс.

Комиссар

Сидельников!
Керимовло кожо
Кемизин де божотпо!

Бойы командирле кожо эжикте турган Кара-Кула жаар басты

Молодых

Јаткан јонды кулданган
Јайзан кижн слер бе?

Кара-Кула

Јаг айынча тудулган.
Јайзан кижн мен.

Комиссар

Эмди мында өскө јаг.
Эрмектежерге киреектер.

Ончолоры эжиктен кире бердилер. Јинји улустын ортозында турган Карананы кыйгырат: «Карана, капшай келип чай ас!» Је Карана јуучылдардын ортозынан адазын көрүп ийеле: «Ада! Адам тирү!» — деп кыйгырала, јүгүре берди. Сценага Јемирей кызыла кожо чыкты.

Јемирей

Ыйлаба, кызым!
Ыйлаарга арай эрте.
Эмди өскө јаг келген.
Ыйлабай, каткырар керек.
Ака јайзан нени айдар эмеш,
Акыр, барып угадым.
Керечи кижн эдим,
Келзин деп камандир јакыган.

Jaан алтап, жайзаңның айылына кире берди. Абрада отурган немелер ончозы спекулянттардын үстиңе чурап келдилер

1-кы офицердин үйи
Садыган ийттер!
Совет жаң түңгей ле слерди
Салактада бууп салар!
2-чи офицердин үйи
Большевиктер слерге
Болчок ло ок берер.
Анархисттер эмес болзо,
Ачинсктин түрмезинде отурар эдеер!

Којойым

Кандый ла үүрде
Кырчангылу кой база бар.

Промышленник
Моко до үлдү болзо,
Мойындарын кезер эдим!

1-кы спекулянт

Господалар!
Жарабай да турган жаңла
Жаражар керек!

2-чи спекулянт

Слерге көрө бис —
Бор-ботко улус.
Большевиктердин колынан
Божонорго турус!

3-чи спекулянт

Бот сен, којойым,
Болчок башту да болзон, а тенек.
Политика деп немеле
База садыжар керек!

Каруулчыктар
(олорды кезедип)

Ончогор эмди ле
Оозыңды жап!

Којойым
(кородоп)

О, господи! Кудай!
Ончо ижемји јоголгон.
Кобдого¹ јетпезим,
Колымада өлөтөн эмтирим...

¹ Кобдо — монгол город. Орус ла кыдат којойымдардын төс јери.

1-кы спекулянт

(маказыран)

Колында алтын жүстүкти

Комиссарша кийер...

Чербек самоварына

Чекисттер чай кайнадар!

Промышленник

(онтоп)

Ох, бу нехристьятин оозын

Неле-неле тыктазаар!

2-чи спекулянт

А сен кыгзыба, буржуй!

Акулага кем килеер?

Кумдус жакалу тондорынды

Кухаркан кийер!

2-чи офицердин үйи

О, кудай, кудай!

Онтубысты ол угат та жок!

1-кы офицердин үйи

(ончолорына маказыран)

Какпыга киререерде кандый?

Ха-ха-ха!

Капитан мени тоной берерде,

Каткырышкан бедеер?

Кожойым

Офицердин туулагы,

Оозынды жап!

1-кы офицердин үйи

(санаазы чайкала бергендий)

Эмди ончобыс түңгей!

Экинчи гильдия да жок,

Энчилү капитал да жок!

Ха-ха-ха!

Каруулчыктар

Каргышту буржуйлар!

Каркылдашпай, токтогор!

Бу өйдө эжиктен Молодых, комиссар, Кара-Кула ла Жемирей чыктылар. Кара-Куланын тонынын топчылары чечилип калган. Бажын салактадып алала, ончозынын кийининен чыкты. Тал-табыш тургуза ла токтой берди. Молодых катап ла жуулыжып келген журт улуска бурылып.

Молодых

Нөкөрлөр! Граждандар!

Бүгүннен ары мында
Совет жан башталып жат!
Жайзаң болгон Кара-Куланын
Жаңын бис жоголтып жадыс.
Ончо башкаруны колына
Ондойдын Совдепи алган.
Жайзаңнын малын, жөөжөзүн
Жаткан жоктуларга үлөп берер.
Совдептин чыгартылу кижизи
Жемирей деп жокту болор.

Комиссар Жемирейди ичкери ийдет.

Оны слер жакшы билереер,
Онын сөзи закон болор.
Оодылып-чачылган хозяйствоны
Ойто өрө көдүрер керек.
Бу кижинин жакылтазын
Кажы ла кижн бүүдүрер учурлу.

Командир Жемирейди ичкери божодоло, көчүрзин деп жакыйт.

Жемирей

(колтугун тырманып)

Же, улустар!

Жаңы жан аайынча слер эмди
Нөкөрлөр деп атту болороор.
Байлардан башка бастыра улус
Башкаланбас. Бирлик болор.

Ун

Бичик билбес немелер биригип алала. Бис нени эдетенис?

Жемирей

Бой-бойыска болужып журтаарыс,
Бо-от, андый жадын болор.
Күчис жеткенче жаңга болужарыс,
Күүндү кижн — черүге барар.
Ончобысты башкарган Совет жан
Ондойдо болор.

Онон жабызы мен болорым.

(Онон колыла Кара-Кула жаар уулап.)

Ака жайзаңды антарып салган,
Ак-малын үлежип аларыс.
Артканын казнага берерис.

О л л о ў н
Ак-мал текши болзо,
Алган ўйлерис база текши болор бо?
Ж е м и р е й
Тескери куучын айтпай,
Темичи, бери чык!
Бастыра јердин ўстўнде
Байлардын јангы јок болор.
Јаннын бажында кайда ла
Јаргак тонду јоктулар турар...

Темичи коркыган бойынча, улустын ортозына капшай ла јажынат.

К о м и с с а р
(*Јемирейге*)
Улуска јарт па?
Ж е м и р е й
Уккан улуска јарт па?
Ў н д е р
Јарт, јарт!
Ж е м и р е й
Јарт болзо, јангылагар.
Јазап эртен куучындажарыс.
Катунын ойинде канайып јадатан,
Катап эртен шўўжерис!

М о л о д ы х
Јарт болзо, јакшы.
Јаан удайтан Эй јок.
Јаргыны эделе,
Јаламанга бўгўн једер керек.

К о м и с с а р
Сидельников!
Корого эмди ле мантат!
Јаламан атанып јадыс,
Јаба једишсин деп айт!

М о л о д ы х
(*Јемирейге јакыйт*)
Јайзанды јазап кўр.
Оны Ондойдо кўрўр.

Эки кызылчерўчи айылдан стол чыгарып, командир ле комиссардын алдына тургускылайт. Кара-Куланы каруулчык айдап апарды. Молодых ла комиссар столго коштой отургылайт. Обозло кожо качып брааткан улусты јуучылдар столго јууктада айдагылап экелди. Эмди шылу башталар. Столго коштой протокол чийерге јнит кызылчерўчи отура берди. Качкындарда бир де ўн јок.

Молодых
Нөкөр Жемирей!
Келип коштой отур!
Жаннын чыгартылу кижизи
Жаргыга кожо туруш!

Жемирей тыг эби жоксынып, оног араай коштой отурат.

Комиссар
Господалар!
Документтереерди ончозын
Столдын үстине салыгар!

Ончолоры документтерин кодоргылап, столго таштагылайт

Молодых
Экинчи гильдиянын којойымы
Епифанов Калистрат!
Кожойым
(*бөрүгин ушта тартып, столго жууктайт*)
Мен болорым, гос..нөкөр начальник!
Томскта којойым болгом,
Тонодоло, качып отурум...

Комиссар
Кем слерди тоногон?

Кожойым
Кем? Слердег өскө
Кем мени тонойтон?

Молодых
(*кызылчерүчиге*)

Николаев!
Кожойымнын абраларын
Коскорып, жазап көр!

Комиссар
Кайдаар да качып барзагар,
Слерди революция уткуур.

Молодых
Абраларда жөөжөзи —
Албатынын жөөжөзи.
Революциянын адынан
Айрып алаар. Ол — менин сөзим.

Комиссар
Нөкөр командир, мен бодозом,
Ончозын кайра ийер керек.

Ревтрибунал шингезин,

Биске мендеер керек...

Молодых

Мен жөп, комиссар,

А нөкөрдин санаазы кандый?

Жемирей

(сүйүнгөн чылап)

Мен база жөп!

Акту күүнимнен жөп.

Молодых

Айдарда, комиссар,

Алты кижини конвойго чыгар.

Бүгүн ле жетиргилеп салзын,

Комендантка табыштырып берзин.

Комиссар кызылчерүчилерди баштап экелеле, ологро нени де жакыйт. Оног обозторды айрызын деп жакыйт. Тал-табыш катап латынып чыкты. Кезиктери та нени де аларга абралар жаар албадагылайт, же кызылчерүчилер ологр жаар мылтыктарын уулап алала, божотпой жат.

Комиссар

(качкындарга тын кыйгырып)

Господалар!

Слерди бистин закон

Бастыра жанынан шингдеер!

Акту күчеерле иштеп алганаарды

Айрыбас. Ойто берер.

Конвой!

Ончозын каруулга ал!

Молодых

(бастыра ла күчиле)

Отря-я-яд! Аттарыга ми-ин!!!

Жуучылдардын тизиреде жүгүрүшкени угулат. Кажызы ла бойыннын жерине мендейт. Аттар киштежет.

Молодых

Отря-я-яд!

Мени ээчий ма-а-арш!!!

Комиссардын үни:

Завалихи-ин, запева-ай!!!

Көжөгө араайын жабылат. Көжөгө ажыра аттардын тибиреп барып жаткан табыжы ла жуучылдардын кожоңы угулат. Кожон там ла араайлап, ырап барадат.

Көжөгө.

БЕЖИНЧИ КӨРГҮЗҮ

Земирейдин жокту айылы, Карана оттыг жанында нени де көктөнүп отуры. Кунукчылду үниле ол кандый да кожонг кожондойт. Кенетийин көктөн отурган немелерин туура салып:

К а р а н а

Тышкары шуурган... Кар...
Тынду ла неме угулбайт.
Jүрегимде тош. Каткырзам да,
Jүрегим мениг кайылбайт.
Салымымды сананзам,
Салкынду кышкы күн ошкош,
Jүрүмим жотконду тун ошкош,
Jүрегимде тош...
Коро... Коро...
Коронду санаам билер та жок?
Туманга аскан турнадый бойлорыс
Туштажарыс та жок?

(Көктөн отурган көгин катап ла туура салып, араайын кожондойт)

Казым, кайда учадын,
Канадын төзин сыстадып?
Кайраным, кажы барадын,
Кару жүректи сыстадып?
Кужым, кайда учадын,
Куркунунг төзин сыстадып?
Көөркийим, кажы барадын,
Кунуккан жүректи сыстадып?...

(Оног сананып отурала, кородоп айдат.)

Коро, Коро! Эмди сен кайда?
Кородоп жүргеним билеринг та жок?
Корголжын ок жүрек талдаар эмес,
Качан бирде көрүжерис та жок?
Телекейдин үстүнде шуурган,
Jердин үстүнде жоткон..

Кенетийин тышкары көп аттардын тибирти торгулды. Айылдын эжиги кайра ачылып, үйге Коро кирип келди. Ол кызылчерүчинин кийимин кийип алган.

К о р о

Карана!
Катап ла көрүжерге келишти!

К а р а н а

(чочыган бойынча, тыг сүйүнүп)

Коро! Бу сен бе?

(Түргөн кучактай алыжат.)

Коро, Коро, Коро!

Коркушту кубулып калган!

Тарый ла көргөн бойынча,

Таныбадым сени...

К о р о

Карана!

Катап ла бис экү!

Түнде менин жылдызым болгон,

Түште менин амадуум болгон!

Кату жолдордо,

Канду жууларда

Канча катап адыңды адагам,

Кудайга түңейлеп сеге бажыргам...

Кандый жүрүн,

Кандый жадырын?

К а р а н а

Жотконду күндерде,

Жоболду жүрүмде

Жолыңды алкап туратам,

Жолдорго көрүп жүрөтөм.

Санаам сениле болгон,

Сакыганым — сен болгон!

Түште санаама киретен!

Түнде түжиме киретен!

Суруунды угуп та жүрзем,

Сураарга улустан уятту болгон...

Кайдаар эмди браадырын,

Кажы алтайды көстөдүн?

К о р о

Ак черүни истежип,

Алтайдың үстин айланатан турум.

Алдымда жол кату болор,

Аркытты көстөп браадырым.

Тудужу башталган соңында

Тууразында туратан жаным жок

Жүрүм учун согушта

Жүзүмди жажырап учурым жок.

Кару Карана,

Карыкпа...

К а р а н а

Шыралап сен кыйналзан,
Шырканды кем тангай не?
Карыгып жүрзен, санаангы
Канайып мен билгейнем?
Казыр өштүни сүрүжип,
Канча алтайды өткөйнен?
Канду жуудан бурылып,
Качан ойто келгейнен?

К о р о

Ак-бородон жыгылзам,
Аргадаар улус табылбай.
Корголжын октон жыгылзам,
Корум жастанып жат калбай.
Кородобо,
Колыңды меге бер.
Артык эрмек айтпады деп,
Ачынбай жүр, Карана.
Ай тууларга чыга берт,
Атанар өй жууктай берт...
Адам-энемнин айылына
База кирер керек.
Актардан айрылып болор та жок,
Албаданып көрөйин...
Акту сөзимди айдып салайын,
Укса, уксын,
Укпаза, укпазын.

Бу ла өйдө үйге ыйлаганча, энези Жинји кирип келди. Оны ээчий бүдүжи жуурылып калган адазы кирди.

Ж и н ј и

Кайран уулым, кайран уулым!
Кандый чак биске түшти,
Кандый неме каргады?

Уулының төжине бажын түртеле, ыйлайт. Кара-Кула оны туура ийделе, уулының жүзине кезе аяктап, бир кезек унчукпай турала,

К а р а - К у л а

Же, эмди меге нени айдарың?
Афицердин кийимин чулгамыш эттин,
Адангы жылагаш бастырдың?..
Акчамды кызылдарга бердин,

Ак-малымды тербезендерге үледин!
Айт! Сөзинди угайын!

К о р о

Јагы ой келгенин
Јазап көрөр керек, ада.
Озогы жүрүм чачылып јат,
Ондоор керек, ада.

Ј и н ј и

Коро! Уулым!
Коронды жүрегиме урба!
Аданнын айтканын ук, балам,
Коркушту јолло барба!
Сөзөөрди канайып угайын,
Сөөгимди кайда салайын?!

К а р а - К у л а

Кончы јыртык өдүкти
Коммунисттер сеге берди бе?
Кыйузы јыртык чамчангы
Кызылдар сыйлап берди бе?
Арасейге акча учун
Адангы садып ийдиг бе?
Кудайы јок улусла
Кул болорго шүүндин бе?
Кејим сынду Алтайды
Керте чапкан Арасей,
Кејегелү бойысты
Кезип салган Арасей...

К о р о

(ого јетире айдарга бербей)

Кејим сынду Алтайды
Келеле, кем тоногон?
Кејегелү улусты
Кејиринен кем кескен?

Адазы уулын согорго чурап келди. Је Јинји ыйлап-сыктап, эки-
лезинин колдорына артыла берет.

Ј и н ј и

Өрөги кудай!
Төмөниги эрлик!
Қинчек эдерге бербегер,
Қижиге шооду этпегер!

Колыңды сал,
Коро, балам, бар!

Эжиктең жүгүргенче, Жемирей кирди. Адалу-уулдуны кайра тар-
тала, Корого тынаарсып айдат.

Жемирей
Командирден жакылта келген:
Капшай ла једишсин дейт.
Кайгородовтын отрядыла
Канду согуш башталган!
Коро

Жакшы болзын, адам,
Јазап отурала, санан.

Кайа да көрбөй, түрген чыга берди. Оноң кыйгызы чөйилет:
«Отря-я-яд! Мени ээчиде ма-арш!!!» Карана Короны ээчий кожо чыга
берген. Эмди үйде Кара-Кула, Јинји ле Жемирей артып калган.

Кара-Кула
(Јемирейге)

Кадын качан да төмөн агар,
Каан жаңы качан да турар!
Качан да кул болорың,
Јайзаннын будын јалаарың!

Жемирей

Јок, јайзан, ондый болбос.
Јокту кижии јанг алар.
Кандый да күчтү болзогор,
Сабет биске түңгей ле болужар.
Ол бисти артырбас эмей...

Кара-Кула эмеенин будыла теберде, туура чачыла берди.
Јемирей арга јокто төр јаар тескерлейт.

Јинји

Калак, калак!
Кан төкпө, төкпө!

Кара-Кула эмеенин будыла теберде, туура чачыла берди.

Кара-Кула

Сабет јанг јалчымды
Санаалу эткен турбай...
Јайзанын үредерге
Јалтанбас боло бертир!

Менин јөөжөм јетпеген болзо,
Ме, тык!!!

Бычакла сайарда, Јемирей чалкойто тўшти.

Ж и н ј и

Алтай-кудай, агаш-таш!

Кинчек, кинчек!

К а р а - К у л а

Арткандарыла мен

Аркытта куучындажарым.

Коро до келзе,

Корголјынла уткыырым!

Онон сўрекей мендеген бойынча, чыга јүгүрди. Кемизинин де адына минген бойынча тизиреде мантада берди. «Тур! Адарым, тур!» — деген кыйгылар угулат. Эки-үч катап мылтык адат. «Кача берт, кача берт!» — деп, үндер угулган кийининде, көжөгө жабылып јат.

К ө ж ө г ө .

У Ч И Н Ч И О Й Ы Н

БАШТАПКЫ КӨРГҮЗҮ

Д и к т о р

Арысканду тайгага

Ан кыйгызы торгулат.

Ак туманду каскакка

Аркыт өксөп согулат.

Куугарышкан тууларды

Кускундар акшып эбирет.

Калкалардын чёлинен

Кан ичерге келгилейт.

Касталган јолды јакалай

Калыктын сөөги јаткылайт.

Казыр суунын онтузы

Кайаларга јаңылат.

Буурайа берген кайалар

Бурылчык јолдо тургулайт.

Бурлап јаткан јолдорго

Пулеметтор көргүлейт.

Кайалардын үстиле

Каруулчыктар јүргүлейт.

Туура түшкен өзөкти
 Турнабайдаг көргүлөйт.
 Кудай жанду черүнинг
 Куйагын кем де көрбөгөн.
 Качкындар жуулган Аркытка
 Капчалдан кем де өтпөгөн.
 Булутту бийик тайгалар
 Буудак болуп тургулайт.
 Бурылчыкту жолдорды
 Пулеметтор каруулдайт.
 Кыпту, көндөй таштарга
 Кысталып калган бандалар.
 Кызык чичке капчалда
 Кылайышкан жыдалар.
 Ак черүлөр чөйилп,
 Аркытка келип бектенет.
 Калганчы күнин сананбай,
 Каан-кудайга иженет.
 Кызылдарды кетежип,
 Кыстап туруп туткылайт.
 Кырлу темир жыдазын
 Кызыл канга жунгылайт!
 Калык туруп чыгарда,
 Кайалар арга болор бо?
 Албаты туруп чыгарда,
 Аркыт куйак болор бо?

Көжөгө ачылып жат. Эбире бийик, кайыр туулар. Актардын тудуп алган айылдарынан ыш чөйилет. Ак солдаттардын шибеези— Аркыт. Калганчы ла банда. Кайгородовтын бандазынан арткан-калганы база мында. Жай једип келген, кайда да күүктин эткени угулат. Ак офицерлер аттарынын токумдарын төжөгилеп алала, көзөр ойногылап отургылары. Олордын ортозында Хмелевскийдин адъютанты ла эзирик офицер.

А д ъ ю т а н т
 Саракай јети, поручик...
 Эзирик офицер
 Саракай он...
 А д ъ ю т а н т
 Эшти туз, поручик...
 Эзирик офицер
 Кајыл ага...
 Кайткан көзөр болотон?
 Катап ла ойнодып ийдим!

Катап ойноок, капитан,
Калганчы сопогым тургузып јадым!
Адъютант
Мен база ойнобозым, поручик.
Мендеп турум!
Эзирик офицер
Ойно деп некеп јадым,
Отур, капитан!

Адъютант күүн-күч жок катап отурат. Ойын катап башталат.

Адъютант
Сегискөс мыйман, поручик..
Жастыра жүрдим ошкош.
Эзирик офицер
Алтыкөс чыгыт!
Ананг ары сал!
Адъютант
Саракайдын бийи,
Сал ла, поручик!
Эзирик офицер
Эштинин жетикөзи..
Эмеш жастыра салдым ба?
Адъютант
Согултаны берип жадым!
Сопогыңды суур, поручик..
Эзирик офицер
Жок! Мен бүгүн кайткам?
Жолым торт келишпей жат.

Сопокторын суурала, адъютанттын алдына таштап берди.

Эзирик офицер
Алтын чазым тургузып жадым!
Адамнын берген сыйы..
Адъютант
Болор, поручик,
Мен база ойнобозым!
Эзирик офицер
Жок, сен ойноорун, жулик!
Мен сенен артпазым!
Адъютант
Неме-е-е?
Неме дедин, күчүк?
Кем жулик? Мен бе?

Э з и р и к о ф и ц е р
Сен, штабной күжүл! Сен!
Пиджагың кодорбо,
Пистолет менде база бар!
(Пистолеттин чыгара тартала, адъютантка уулайт.)
Токунаалу отурзаар торт, капитан...
А д ъ ю т а н т
Э з и р и к ч о ч к о ...
Эмди ле сениле ойнобозым!

Түкүреле, сопокторды колтуктанып жүре берди.

Э з и р и к о ф и ц е р
Эмеш ле болзо ийтти
Элгек эдип ийер эдим!
Эй, денщик!
Бас бери, балда!
(Лүгүрүп келген солдадына кизирейт.)
Арык ат ошкош көрмөс,
Арткан аракы кайда?
С о л д а т
Калганчы аракыны кече
Капитанла кожо ич салганаар...
Э з и р и к о ф и ц е р
Онызын билерим, балда!
Оозың ачып алала турбай,
Барып сопок экел!
С о л д а т
Кандый сопок?
Слерде артык сопок бар эмес...
Э з и р и к о ф и ц е р
Полковникке барала, айт:
Уурдадып ийген де.
Тумчугуң оодо согорым!
Турбай, мынаң менде.

Жабыс жер туранын эжигинен полковник Хмелевский чыкты. Де-журный солдатты кычырып алала, «есаул Кара-Куланы келзин» деп ийет. Ыраак жокто сопогы жок турган офицерди көрөлө.

Х м е л е в с к и й
Поручик!
Бу слерле не болгон?

Э з и р и к о ф и ц е р
Господин полковник!
Сопогымды уурдай бергендер!
Сопок берзин деп јакыгар.

Х м е л е в с к и й
Көзөргө ойнодып ийеле,
Көк төгүн неме айтпагар, поручик!
Оног слер јакшы билереер:
Интендантский склад менде јок!

Э з и р и к о ф и ц е р
Господин полковник,
Слер чын айттыгар.
Адъютантка сопокты
Ойто берзин деп јакыгар...

Х м е л е в с к и й
Поручик!
Мында Монако¹ эмес —
Военный лагерь!

Бу өйдө Кара-Кула једип келди. Јалмажында јаан маузерлү.

Х м е л е в с к и й
Есаул,
Слер эбире јерди билереер.
Кызылдар өткөдий јерге
Пулемет тургузар керек...

К а р а - К у л а
Бурылчык таштын јанына
Пулемет турза јакшы болор.
Анаг ары јол ачык,
Кызылдар келзе, өлүм болор.

Х м е л е в с к и й
Кызылдардан кайучы келген,
Бу ла күндерде атака болор.
Пулеметты слер бойоор башкараар,
Мен барып, каруулды көрсдим.

Кара-Кула барды. Је бу ла өйдө лагерьде тал-табыш угула берди.
Эки солдат кайучыны айдагылап экелди.

С о л д а т
Слердин благородие!
Большевик айдап экелдис.

¹ Монако — Түштүк Францияда кичинек княжество. Акчага көзөр ойнойтон јер.

Ак флажокту келген,
Слерге керектү дейт...

Х м е л е в с к и й

База бир кайучы жеткен,
Меге нени де айдарга келген?
Айса аргазы жокто
Биске олјого кирген?

К а й у ч ы

Банданын бажы сен болзон —
Баштапкы некектебис мындый:
Парламентер кижининг колдорын.
Бандиттеринг эмди ле чечсин!
Олјого кирген эмезим,
Черүнинг адынан келгем.
Командирдинг адынан
Ультиматум экелгем!

Х м е л е в с к и й

Парламентер? Ха, ха, ха!
Банданын ортозына
Парламентер кайдан келген?
Алдырбас,
Анайда да аданзанг кем жок...
Анан ары мен шылаарым,
Айтпас болзон —
Корголјын ок.

К а й у ч ы

Эсерский сволочь, ук:
Экинчи некектебис мындый:
Эртен јыдын да жок болор,
Эртелеп шүүнип көр.
Ээрлү аттарды, мылтык-јепселди
Эрмеги јоктонг табыштыр.
Ол тужунда Ревтрибунал
Буруунды, байла, јымжадар,

Х м е л е в с к и й

Малча-ть!!!
Кул! Тербезен! Чочко!
Командиринг кем? Канча кижии слер?
Айт! (Талайып сокты.)

К а й у ч ы

Бажын буурыл да болзо,
Палач, сен нени билеринг?

Бастыра албатылар — черүбис,
Командири — Ленин!

Х м е л е в с к и й

(мылтыкту казакка)

Көп куучын жок:

Аркытты төмөн агызып ий...

К а й у ч ы

Палач, бандит, ук:

Бажын түңей ле базылар!

Өч түңей ле келер,

Өзөрим деп сананба!

(Казакка бурылып.)

Апарып ат!

Ак бандиттеринге

Аркыт шибее болбос!

Адар болзон, ат!

Чабар болзон, чап!

Je түңей ле јеристе

Совет јан турар!

Аркыттын суузы

Актардын каныла агар!

Х м е л е в с к и й

Jo-ок, Аркыт озо

Сенин каныгла агар!

Аркыттын јарадына

Апарала, аткылап салыгар.

К а й у ч ы

(полковниктин јүзине түкүрүп ийди)

Мен өлзөм, не де эмес:

Революция түңей ле јенгер!

Эрмегим јангыс ла мындый болор:

Эртен Молодых бойы келер!

Х м е л е в с к и й

(Јүзүн колплатла арлап)

Поручик!

Божот мыны!..

Э з и р и к о ф и ц е р

Советтердин величествозы,

Сопогынды суур...

К о м и с с а р

Аракызак чочко!

Адала, тоно!

Эзирик офицер
Айдарда, ары бас.
Артык куучын жок...

Эзирик офицер, эки солдат кайучыны адарга айдагылап барат. Полковник коштой турган улуска: «Поручик комиссардын сопогын бүгүн ле көзөргө ойнодып ийер!» — деп каткырат. Суунын жарадынан мылтыктардын атканы угулардан озо кайучынын кыйгызы угулды. «Коммунизм, Ленин, большевиктер — эзендик болзын!» Залп.

К ө ж ө г ө.

ЭКИНЧИ КӨРГҮЗҮ

Кызылдардын одузы. Энир. Көп оттор сурлажат. Ол отторды эбире кызылчерүчилер. Эбире кайа-таш. Аркыттын казыр шуулап турганы кайаларга тунгак жаңыланып турат. Каа-жаада каруулчыктардын: «Тур! Кем келип жат?» — деген кыйгылары торгулып калат. Бийик кайалардын бажында кандый да куштын жаман үни угулып калат. Эң ле жуук одуда төрт кызылчерүчи курсак кайнаткылап отургылары. Олордын экүзи Сидельников ло Керимов. Сидельников куштын кыйгызын угала.

Сидельников
Куру, ээн, кийик јер!
Куштарынын үни де башка...

Кызылчерүчи
А слердин јерде кандый?
Алтайдан башка ба?

Сидельников
Курский губернияны уккан бедин?
Менин јерим анда...

(Онон нени де эске алынып, сүйүнчилү үниле.)

Э-эх, бистин јерде не!
Энир ле кирзе тоорчык үни
Эт-јүрегинге өдүп турар!
Коштой көөркийин отурза,
Коно до угар күүнин келер!..

Кызылчерүчи
(оны өчөп)

А сенин көөркийин бар ба?
Айдып берзен... жараш па?

Сидельников
Көөркий сакыйт та жок...
Көп лө ой өткөн.

Кызылчерүчи
Да-да... онызы чын.
Ойлөр өдүп ле јат...

Удабас ла јуу токтой берер.

Учында приказ: «Јан!»

Качан приказ келзе,

Канайып јангай эдис?

К е р и м о в

Тенек эрмек айтпа, уул.

Телекейлик революцияны сакыыр керек!

С и д е л ь н и к о в

Онызы андый...

Отпускты биске тўнгей ле берер!

К ы з ы л ч е р ў ч и

Кезикте киж и эриге бергенде,

Кереги ле јок санаалар келер...

Керимовко дезе не де эмес —

Кере ле тўжине кожондоп јўрер!

С и д е л ь н и к о в

Сениг тилинди билер эмезис,

Сен нени кожондойдың, уул?

К е р и м о в

Мен бе?

Мен революцияны мактап јадым...

К ы з ы л ч е р ў ч и

Революция деп сös

Ончо тилдерде бар.

Кожондоп јўргенде, ол сös

Нениг учун угулбайт?

К е р и м о в

Је кезикте мен

Јеримди де эзеп јадым...

С и д е л ь н и к о в

Је андый болзо, биске

Јерин керегинде кожондоп бер.

К е р и м о в

Ўч кўнге улай

Ўним тунук, уулдар...

О н ч о з ы

Кожондо, кожондо, Керимов!

Коомой до болзо, алдырбас.

К е р и м о в

Чöкбös болзоор, слерге

Чöлди мактап берейин...

Ўнин кенгиделе, айдат: «Татар кожон. Бу кожондо джигит уул керегинде айдылып јат. Ол уулдың сўўген кызы бар болгон. Кöстöри

бу ла суркурап турган эгир жылдыстый, чачтары десе бу ла карануй тундий. Олор көп жылдарга сүүжип жүрер эди, је джигит уулдын төрөл чөлдөрине революция база келген. Джигит уул адына минеле, Кызыл Черүле кожо учы јок чөлдөрлө мантада берген, сүүген кызы ыраак чөлдөрдиг түбинде артып калган. Је, угаар!»

Татар кожон
Шулураган куучынду
Шуралем, артып каларыг.
Ченеп улус сураза,
Чек санаалу айдарыг:
«Көзимниг јажын төкпөзим,
Көөркийим Кызыл Черүде.
Барарда, айткан сөстөрин
Ундыбазым көксимде».
Баргаалу чөл, јас келзе,
База катап јайылар.
Сурузы јок көөркийим
Сууга барзам, јолыгар.
«Көзинг эгир жылдыстый,
Көөркийим!» — деп, ол айдар.
«Кара чачыг, тундий!» — деп,
Каруузый меге каткырар»...

Кожон божой берерде, ончолоры мени де айтпай, кажызы ла бой-
ыныг санаазын сананып отургулайт. Сидельников болгонып келеле,
Керимовко.

Сидельников
Јакшы кожондоп јадыг,
Молодец, Керимов!
Кем јо-ок, карындаш,
Актарды сүрүп ле ийзеес,
Айылыска јана берерис...

Кызыл черүчи
Өскө дө кожон болзо,
Өзөккө кандый өдүп јат!

Сидельников
Бистин кожонгыс, карындаш,
Бир де башказы јок...
Алтай, орус, татар да болзоос,
Айдатан сөзис јангыс.
Андый неме, карындаш!..

Кызыл черүчи
Јуу удабас ла токтой берер...
Јердин үстине амыр келер.

Онон жагы жүрүмис башталар,
Ол кандый болор?
Кемигер билер?

Сидельников

Жагыс ла билетен немем:
Жакшы жүрүм болор!

Керимов

Кемге де бажырбазыс,
Кеен жүрүм башталар!

Олордын одузына жууктап клееткен командирди көргөн бойынча, ончолоры туруп келдилер. Молодыхтың чырайы бүрүнкүй, соок.

Молодых

Отураар, отураар, нөкөрлөр!
Онси ары куучындажаар...

Сидельников

Нөкөр командир, бисле кожо
Изү картошко жигер!

Молодых

Коркып жадым, нөкөрлөр,
Кайучы эмдиге келбеген...

Кайуга кемигер барар?

Калганчы катап шинжүлеер керек.

Өткөдий жер бар ба?

Пулеметторы кайда?

Ончозын жакшы билер керек...

Сидельников

Нөкөр командир,
Мени ийигер!

Кызылчерүчи

Нөкөр командир,

Мен барайын!

Керимов

Нөкөр командир,

Мени база!

Молодых

Нөкөр Сидельников!

Слер жааны болороор.

Таң аткалакта

Ойто келигер...

Кызылчерүчилер изү картошканы кармаңдарына сугала, капшай ла баргылайт. Молодых оттың жанында уур санаалу туру. Онон жуугында одуда отурган улуска.

Молодых
Командирлер кайда?
Эмди ле бери жуулзын!

Командирлер жүгүрүшкенче келди. Олордын ортозында комиссар, Коро.

Молодых
Нөкөрлөр!
Керек мындый:
Тууразынан табарар арга жок,
Туулар, тайга ла таш.
Капчалдан кирер арга жок,
Каруул сүрекей тыг...

Командирлер ончозы оттын жарыгына картага энчейгилейт. Молодых олорго карадашла картадан көргүзөт.

Комиссар
Бу ла бурылчыктын жанында
Пулемет кече жок болгон.
Ондый неме жарабай жат,
Ого жетире жол ачык!
Эн ле күчи — ол, нөкөрлөр.
Эмди шүүлтегер айдаар!

Командирлер
М-да-а... Керек күч ле!

Молодых
Анда отурган пулеметчик
Андый сүмелү!
Түнде де жууктап болбозың,
Түштезин айтпа да!

Бу ла өйдө ыраакта пулеметтын очереди угулат. Ончозы баштарың көдүреле, тындагылайт.

Молодых
Жаңы ла кайучылар ийгем,
Олорды сезип ийген!
Картага көрүгер, нөкөрлөр,
Катап шүүнип көрөөктөр...
Бери көрүгер!..
Ол жанынан согултаны
Олор бистен сакыбай жадылар...
Жаңыс анайда жол жок:
Жалаң ла таш, кайалар...

Командирлер
Жердин аайын билетен
Жербойынын улузы болзо!
Коро
Андый кижиге бар,
Атту кижиге керек.
Жаштан ала бу тууларда
Ол койлор кабырган.
Эңчейген кайалар не де эмес,
Эчкидий чыйрак кижиге...
Комиссар
Эмдиге мантатсындар,
Эки часта мында болзын!

Командирдин бирүзи атту кижиге аткарат. «Тур! Кем?» — деген кыйгылар угулды. «Кайучылар!» — деп, каруузы угулат. Сидельников до алтай кызылчерүчи Керимовты жүктенгилеп алган келдилер.

Молодых
Керектер кандый, кайтты?
Керимов кайткан?
Сидельников
Нөкөр командир!
Нөкөрести өлтүргилеп койгон...

Ончолоры унчукпай бөрүктерин суургылайт.

Комиссар
(бир канча өйлөрдиге бажында араай)
База бир нөкөрдиге
Баскылап койды...
Сидельников
Шуурганду чөлине жанбайтан жат...
Шуралезин көрбөйтөн туру...
Молодых
Кандый айалгада болгон?
Капшай куучында.
Сидельников
Өзөкти өрө өнгөлөп барганыс...
Өлөңнине койузы да коркуш!
Бурылчыкка жедеристе ле,
Пулемет ада берген...
Ары жанында капчал,
Алдындагы жер айан ачык!

Бурылчыктын ары жанында
Пулемет база жок.

Молодых

Онызын жакшы көрдөөр бө?

Кызылчерүчи

Чын, база пулемет жок.

Сидельников

Ончозын эбире шиндейле,

Ойто жанып келдис.

Керимовты табала,

Сөөгин жуурга экелдис.

Комиссар

Баатыр уулдын сөөгин

Бастыра ээжиле жуурыс.

Памятник эдип билери бар ба?

Барып бедре.

Керимовтын сөөгин шинелине салала, оног ары апаргылайт.

Молодых

Жадып амырагар, нөкөрлөр!

Жарыза ла баштаарыс...

Эмезе өдө конорыс,

Эмезе сөөгис саларыс!..

Кожөгө.

Учинчи КӨРГҮЗҮ

Диктор

Алтыгы Оймоннон тун келди...

Ак черүлер одуда.

Окыранып аттары

Оттоп жүргүлейт кобыда.

Арта түшкен капчалда

Аркыт онтоп огурат.

Жалтыраган кайада

Жаманкуш чочып кыйгырат.

Қарангуйды өтқүре

Қалка ийттер үргүлейт.

Қайалардын үстиле

Қаруулчыктар жүргүлейт.

Ойдыктар сайын капчалда

Оттор күйүп, жалбырайт.

Офицерлер жүрүмди каргайла,
Аракыдап жаткылайт.
Кенетийин тымыкта
Кемниг де үни торгулат.
Кайучы уулды тепкилеп,
Казактар айдап экелет.
Ак кемирчек айылда
Актардыг бийи отурат.
Кандалып калган жуучылга
Казактарды тукурат.
Кабагын түре жемирип,
Кардын кишле жылулайт.
«Канча жуучыл слерде?» — деп,
Кайучыны шылулайт.
«Командиреер слердинг кем?
Кайда онын штабы?» — дейт.
«Кайгородов келгенин
Калык-жон билер бе?» — дейт.
Кандалып калган кайучы
Каны агып, жайканат.
Кара санаалу бандитке
Каруузын мынайда жандырат:
«Каанныг чирик ширеезин
Кайгородов тудар ба?
Качкын укту ийттерге
Кайалар куйак болор бо?
Кал черүбис — албаты,
Командири — Ленин!» — дейт.
«Калырабай, жыду ийт,
Капшай адып, өлтүр!» — дейт.
Ангылу чечен отрядтар
Ак жаланда жуулгылайт.
Өчин актан аларга
Өкпөзиреп тургулайт.
Бурылчыктын үстинен
Пулемет адып, таркырайт.
Колдогы үлдүзин көдүрип,
Командир туруп кыйгырат:
«Аргымакты токтотпой,
Аркытка кире коныгар!
Кайа көрбөй, нөкөрлөр,
Капчалдан өдө коныгар!
Кылыш-жыда, үлдүни

Кыйа тудуп, уштыгар!
 Албатынын жаңы учун
 Актын тынын кыйыгар!»
 Ак ла кызыл адыжып,
 Аттарыла тепсежет.
 Мун албаты согужып,
 Мун эрјине киштежет.
 Талайганча чабыжып,
 Тамактарынан тиштежет.
 Өштөшкөн чилеп аттар да
 Өлүшкенче тебижет!
 Жарын бойдон тудужып,
 Жаак бойго чабыжат.
 Бактыртпаган кижинин
 Бажы үзүлип чачылат!
 Корумга чике удур
 Коммунисттер баргылайт.
 Келетен жүрүмге јолдорды
 Сөөктөриле салгылайт!..

Көжөгө ачылып јат. Сценанын кийини јанында атакага баргылап јаткан кызылдардын «Ура!» кыйгызы торгулат. Молодыхтын үни: «Совет жаң учун! Ур-а-а!!!» Тургуза ла пулеметтын тирсилдеде атканы угулат. Кыйгылар там ла жабызап, пулеметтын табыжы там ла тынҗйт. «Кай-ра-а!» деген команда угулат. Пулемет атканча. Ой талтүшке једип калган. Кызылчерүчилер бурылчыктан эмдиге ле өткөлөк. Пулемет атпай токтой берерде, катап ла күүк эдет. Сценада бажын тагып алган Молодых көрүнди. Шыркалу улусты тажып турган санитарлар өткүлейт. Олордын ортозында Карана көрүнөт. Молодыхла кожо эки командир ле Коро.

М о л о д ы х

Уч катап атака эткенис,
 Узези темей!
 Пулеметты јоголтпогончо,
 Бурылчыктан өдүш те јок!
 Мындый шүүлте, нөкөрлөр:
 Мында бир ле эскадрон артсын.
 Арткандары өскө јолло
 Проводникке баштатсын.
 Мен оныла бойым барарым,
 Проводник кайда?

К о р о

Је, најы,
 Јердин аайын билеринг.

Командирди отрядыла кожо
Корумдарла башта.

Проводник

Андагы јолло
Ан да өдүп болбос...

Молодых

Атту кижиден болгой
Ан да өтпөгөн јолло
Бис өдөр учурлу!
Онызын билдин бе?

Проводник

Онызын билерим, командир...
Је көп чыгым болор.

Молодых

Эмезе революция,
Эмезе контра јенер.

Башта!

База укпайын —
Өлүм деп сөзинди
Ташта!

Проводник

Мен белен, командир.
Улуска јакы.

Молодых

(Корого јакып).

Эскадрон сениле артар.
Эмди ле атаковать эг!
Бистин планысты билеринг...
Туруш!..

Молодых, кызылчерүчилер, проводник баргылайт. Коро бир кезек ойго јангыскап артып калды.

Коро

Көзимди ле јумзам: аттар... аттар...
Көстөри кандалып калган улус.
Корум таштар... Аркыттын суузы...
Корголјын октордын кожоңы!
Ичинен шыркалу кижиди көрүнөт,
Ичези сүүртелип калган...
Көөп калган кайучы агып келет,
Көксин элгектей аткылап салган!
Бурылчыкты түңгей ле өдөр керек,
Бурузына олорды тургузар керек!

Бурылчыктың жанында ташта
Пулеметчик кем, мен билерим оны..
Ол мениң адам!..

Јүзин кабыра тудала, тоңо берген кижидий туру. Шыркалу киж
екәрып јаткан санитарлар көрүнди. Карана көрүнди. Короны кене-
тийин көрүп ийеле, куру носилказын таштап, ол јаар жүгүрет.

К а р а н а

Коро! Коро!
Сени көрөр деп сананбадым да!
Сен кайткан?
Шыркалу ба сен?

К о р о

Карана, сен кан да, өлүм де көрдин,
Калганчы сөзимди ук, көөркийим..
Бүгүн калганчы јуу-согуш болор —
Тирү артсам, катап көрөрим.
Јүс өлүмге мен удурә жүргем,
Јүрүмниң јакшызын бүгүн ле билдим!
Колың бер, бүгүннең ары
Коркушту жүрер күүним келет!..
Је бүгүн калганчы ла согуш!
Тирү арткандар жүретен, сүүнетен туру..
Јыгылган уулдар јен јастанып,
Јер алында чирийтен туру.

К а р а н а

Көксимниң сызы сен,
Көзимниң јаркыны сен!
Коро!
Коронду сөстөр айтпа!
Атакага барар тушта
Чеберленип жүр мениң учун...

К о р о

Корголјын ок божонгон тушта
Коркыбасты да,
Коркунчакты да ылгабас, үүре.
Мынча түбекти эткен кижини
Мен билерим, экем,
Ол — адам.
Башкүн куйдан чыгып келеле,
Аркыттан суу сузуп јаткан..

К а р а н а

Коро!
Корумга удурә мен кожо барадым.

Өлөтөн болзон, кожо өлөрүм,
Шыркалу болзон, шыркангы эмдеерим.

Коро

Бүгүңги күнде адам ла мениң
Бирүбис јолды божодор учурлу..
Айдыжып, бойысты ондошпой калзабыс,
Адыжатан турус...

Көжөгө

ТӨРТИНЧИ КӨРГҮЗҮ

Сценаның кийининде катап ла пулеметтың атканы угулат. Ата-кага барган эскадронның кыйгызы катап ла араайлап, токтоп калды. Тескерлеп бараткан эскадронды ээчий пулемет атканча. Куй-таштың оозынан јангыс ла пулеметтың тумтур тумчугы көрүнөт. Олтүрткен улустың ортозынан шыркалу јуучылдардың кыйгызы угулат: «Суу! Суу береер! Аркыттың суузы ыраак па?» Кенетийин бажы шыркалу Коро көрүиди. Таралжып, өлгөн улусты ажыра алтап, чике ле пулеметко удурат барат.

Коро

(јайканып)

Ада!
Акыр, чүрче токто!
Куйдан чык,
Куучындажар керек!
(Пулемет атпай токтой берди.)

Јалтанбай чык, ада!
Јазап куучындажар керек!

Кара-Кула

(куйдан чыкпай кыйгырат)

Кандый санаалу келдин?
Капшай айт!

Коро

Қара сагышту келбедим,
Қалганчы айдатан сөзим бар, ада!
Бүгүн бирүбис түңей ле өлөр,
Бүдүжисти де болзо, көрүжин алаак!

Кара-Кула

(Куйдан чыгып келди. Сагалы түй өзүй калган. Оң колында үлдүлү. Аксап, корумды төмөн бир канча түжүй келди)

Бүгүн јаман түш көргөн эдим,
Бүтпей јадым сеге..
Түш јеримде Аркытка

Түжеле, чыгып болбой турадым!
Ак боро атту болтырым,
Адым сууны кече берет.
Ары жанында жараткан меге
Ачу-ачу киштеп турат...
Байла, мен өлөр болорым.

Коро

Мен түш көрбөдим, ада,
Түниле уйкум келбеген.
Көзимди ле жумзам: аттар көрүнер,
Көөп калган комиссар көрүнер...

Кара-Кула

Комиссарыңды, мен көргөм,
Агып браадарда, ээчий түкүргөм!
Тудуп алган турбайаар?

Коро

Тудуп алганыс, ада...
Көксин элгектей аткылап салган,
Көстөрүн бычакла ойгылап салган...
Бисте андый неме жок, ада.
Бил оны...

Кара-Кула

Айдатан сөзүң бар болзо,
Айдып бер, угайын.
Актарга кирерге келдин бе?
Аланзыбай айт, угайын.

Коро

Актарга мен кирбезим, ада.
Айдатан сөзүм мындый:
Монгол жерине жүре бер, ада,
Мойынын түңгей ле бүдүн артпас...
Каан жаңы качан да келбес,
Каран сагыжың качан да бүтпес.
Жүре бер, ада...
Аркыттың кайыр туулары
Актарга куйак түңгей ле болбос.
Алтайга жаңы жүрүм кел жат,
Албаты оны уткып жат, ада...

(Шыркалу бажын кабыра тудала, жайнаган чылап.)

Ада!

Артып каларга турган болзоор,
Актардан бүгүн ле айрылаар,
Айтканымды угаар!

Эртен орой болор...
Кара-Токой алтайга
Каныкпай, жүре береер.
Калкалар түңей ле улус,
Карыганча амыр жүререер...
К а р а - К у л а

Калка јерине барбазым,
Кайдатан эдинг,
Бойың бил.
Аркытка јолды бербезим,
Адатан болзон, бойың бил!
Алаканча сени
Азыраган эдим.
Тоомјылу жүрзин деп,
Торколо орогон эдим...

К о р о

Албаты јокту тужунда
Ак торкогор не керек?
Торо улустың алдына
Тоомјы меге не керек!
Кејим сынду Алтайга
Келеткен жүрүмди кӱрзӱгӱр!
Калганчы айткан сӱзимди
Казырланбай, ондозоор!

К а р а - К у л а

Кожон-каткылу жүрүм болзо,
Комыдабай, бойың ла бар.
Телекејди тең эдерге
Тере тон кийеле, бойың бар!
Кејим сынду Алтайга
Келеткен жүрүмди билбезим.
Орустарга бийлеткен
Ол жүрүмге келбезим!

К о р о

Ада!
Буругар алынып, бүгүн ле
Бурылып, ойто биске келзегер,
Бууныгатаң санаагар јок болор...

К а р а - К у л а

(кезем үниле)

Бурулу кижиге кем?!
Буурыл чачту мен бе?
Будына турбаган сен бе?

Күчүк!
Артык айдатан сөзим жок!
Арасейинге баштанып,
Ары ла жүр!
Коро

(уур шырказынан арай ла жыгылбай)

Ада!
Андый болзо, Аркытка
Адышпай, бисти божодып ий!
Кара-Кула
Кемеерге де жолды бербезим,
Келетен болзоор —
Кече чилеп килебезим сеге,
Кедери капшай жүр!
Коро

Ада!
Арасейдинг ичинде жагыс ла
Ак каан эмес:
Албатынынг жагы келип жат,
Ак черү ого чыдабас...
Кызыл тынымды корыырга болуп,
Кызылдарга мен кирбегем.
Албатынынг жагы келип жат:
Алтайларды жагыс ол корыыр!
Кара-Кула

Алтай албатынынг бажында
Амыр-Санаа да, ак каан да болгон,
Артык нени билеринг, күчүк?!
Коро

Айдарда, слер болорго бо?
Андый неме качан да болбос...
Кичинек албаты кижендү болбос,
Кижининг санаазыла качан да болбос...
Кара-Кула

Курбустан кижини жайаарда,
Кулду-бийлү болзын деп жайаган...
Коро

Андый болзо, жолды
Бирү-бирүбис божодор учурлу...
Кара-Кула

Жок,
Жоболтолу неме болор,
Жолды мен кемге де бербезим.

Кудалабай, мынаг бар,
Кудайдын алдына сөзим айдарым!

Улдүзүн суура тартала, удур келди. Қоро канайдатанын билбей турала, койынынаг колмылтыгын чыгарып келди. Колдоры тырлажып, шыкап болбойт. Онызын көрөлө, адазы бөс курына кыстап алган колмылтыгын чыгарып, уулын адып ийди. Мылтыктын атканынаг корумдар узак торгула берди. Каңдый да куш чочыган бойынча жаман үниле кыйгырып ийди. Қоро неге де кайкай берген чилеп, төжинен кабыра тудунала, араай жайкана берди.

К а р а-К у л а

Коро!

Коро

Ада!

Амыр качан да жүрбезин!..

Албатынын жаңы келип жат,

Амадуунга түней ле жетпезин...

Колмылтыгын ычкынып, жерге жыгылат. Мылтыктын атканын угала, коркушту коркуп калган Карана жүгүрүп келди.

К а р а н а

Коро!.. Коро!..

К а р а-К у л а

А-а, адаанын аларга келген бе?

Андый болзо, ме!

Айылымнын эжигинде жүрген кул болгон.

Уулымды сен булгаган!

Жүгүрүп келген Карананы база адып ийди.

К а р а н а

(төжин кабыра кучактай тудуп, кыйгырат)

Э-эй, капшай, капшай!

Командир шыркалу!

Бойы жыгылат. Кара-Кула бурылып; куй таш жаар баскалакта, кенетийин эскадроннын «Ура!» кыйгызы торгулат. Кара-Кула пулемедина жетпеди. Кемизинин иде огынаг жыгылып, энмектейт, нени де кыйгырат, же онын сөстөри Аркытка кийдире мантадып брааткан эскадроннын кыйгызы өткүре кемге де угулбайт...

К ö ж ö г ö.

ПАСТУХ ЛА КӨРМӨС

(Антирелигиозный тема айынча бичиген пьеса)

ОЙНООР УЛУС:

Кайракан — Агаш тайакту, узун апагаш сагалду. Тогузон жаштан ажа берген. Чемет оорулу. Алтайдын ээзи.

Эрлик — Жер алдынын бийи. Желимдий желбер кара сагалду, антара тонду. Жетен жашка жеткелек.

Сүне — Апагаш кийимдү, орто жашту.

Көрмөс — Эрликтин жеени. Ары-бери суртулдаган шулмус ла неме.

Пастух уул — Колхозтын старший койчызы.

БАШТАПКЫ ОЙЫН

БАШТАПКЫ КӨРГӨЗУ

Лык ла туруп калган жыш арканын ортозы. Ыраакта ак сүмерлердин баштары жалтыражып туру. Эртең тура.

Сүне сыранай ла боочынын үстүндө туру. Ол клубтын сценазыланг улуска үлгер кычырарга турраң чылап, талтайа туруп алала.

жалтыражып жаткан сын аркаларды аяктап туру. Жоон тыттын төзінде салган оттын үстүндө куулы чөйгөндө чай кайнадып салган.

Сүне — (*тын манзаарып, көдүрингилү үниле*).

Бийик туунун ажузына чыктым,
Бастыра Алтай мынан көрүнөт.
Ба-таа Алтайымнын жаражын!
Сүүнип кыйгырар күүним келет:
Эмди туулардын ээзи — бис,
Эге-е-эй, чанкыр Алтайыс!..

Сүненин кыйгызы узак-узак жаңыланып туру. Онон кенетийин жуугында аттын бышкырып ийгени угулды. Алтайдын ээзи адынан түжеле, жөдүлдөп-какырып клееткени угулат. Көзи-бажы бастыра көөлү Көрмөс жыраанын ары жанынан туйкайын карап туру. Алтайдын ээзи онтоп, ыкчап, оттын жанына отурат.

Кайракан (*жөдүлдөп, көксинен тудунат*). И-ох!.. База ла жут келетен эмтир! Не де белим сыйтайт. Улус мени Алтайдын ээзи деп тообой барганда, уурлай да бергеним бу болбой! И-ох-х! (*Онон Сүнени жоктоп кыйгырат*). Сүне! Кайда баадын? Сүне!

Сүне. Не болды, өрөкөн? Мен мында!

Кайракан. Бу сен үскер бе кандый? Бу атты барып жазап армакчылап сал, күрүм! Соодобой, ойто кел! Уктын ба, күрүм!

Көрмөс (*ачынган бойынча залдагы улуска баштанып, кимиректенет*). Апейт ле мени аскарблять эткилеп жат! А мен не, ологро жаантайын анайда айттырарга, казенный көрмөс болгом бо?..

Кайракан (*Көрмөсти көрбөй, одуга жууктай басып келеле*). Чай-чуй кайнаган ба? (*Онтоп, оттын жанына отурат*).

Сүне (*чөйгөннич какпагын ачып көрөлө*). Жок, кайнагалак, өрөкөн!

Кайракан (*канзазын азып*). Сен ан-куш чочыдып, база ла үлгер кычырган ба? Эмди ле модорлоор деп жүрүп, мойнынды меге үстүрдинг.

Сүне (*актанып*). Же мен эмеш ле...

Кайракан. Токто, токто. Көп актанба. Эмди ле модорлоор болзонг, Эрлик бийге садып ийерим. Эмдиги өйдө акча баалу, эт те садып алза керек.

Сүне (*ыйлай берди*). Слер мени Эрликке сатпагар, былар! Мен ак-жарыкты, Алтай жеримди таштап, алыс жерге барар күүним жок, былар!..

Кайракан. Озогыда улус жаан боочыга чыкканда,

јал-јалама илип, алтай-кудай, агаш-таш деп Ыдөтөн эди... Эмди улус та канайда берген болбоой... Онон бир поэттер деп немелер табылган. Боочыга ла чыккылаар болзо, бо-гоногы јарылганча кыйгырыжып тургулаар. Анайда Ал-тайды чочыда кыйгырып алала, ак чаазын чоокырлап отургылаар. Кезиктери кедейе јаткылап алала, бичигилеп јадар. Бу та не јан болгон? Анайда бичигени артык бо-лотон та кандый... (Сүнеге). Је быштагын көп сыхпай, ол атты барып, армакчылап сал!

Сүне барды. Чай кайнай берген. Алтайдын ээзи койынынан алча аяк чыгарып келеле, чай уруп ичет. Ичип көрөлө, түкүрет.

К а й р а к а н. Тьфу! Бу грузин чайды чай деер бе! Эр-тен ле барып, Боочы-Оозында пастухтардан кирпич чай сурап албаанча неме болбойтон эмтир. Бу ла јуукта оло-рго Јаш-Турадан јажыл чай экелген деп айдышкан, канай-ып бир азым бергилебейт эмеш...

Јыраанын ары јанында турган Көрмөс кенетийин неден де коркы-ган бойынча сценаны кечире качып јүгүрет.

К ө р м ө с. О-о-ой!.. Спутник! Спутник! Кайдаар кирей-ин!..

К а й р а к а н (чочып, айагын ычкынала, теңерини шир-тейт. Онон эбире ајыктанып көрөлө, арбанат). Көк теңе-ри сени теп! Бу мында база ла Көрмөс согулып-кагылып јүрген туру не! Тьфу! Эрликтин элчизин сени! База ла тургакту јерлер сайын эзирик немелер кетежип јүрген бе?

Турала, жыраада јажынып калган Көрмөсти јиткезинен тудала, өрө тургуза тартып алды.

К ө р м ө с (эрмек айдып болбой, чоколдонот). Ме-ме... Бе-бе...

К а й р а к а н. Мында нени кетежип јүрген, айт! Сен, Эрликтин элчизи, база ла уурданарга јүрген болорын! Ту бооро тытка илип салган бир баштык талканды кем алган, айт, күрүм!

К ө р м ө с. Јо-јоок, былар! Ме-мен уурдабадым! Мен-мен Сүнени ле уурдап апарарга келгем. Эрлик-бий јакы-ган...

К а й р а к а н. Кажы ла јыду Көрмөскө беретен ол кан-дый андый Сүне болгон? Керек болзо, Эрлик бойы кел-зин. Мени шооткон модорчынын сүнезин мен бойым блаап

алгам — сенин мында эдетен немең жок! А талканду баштыкты сен уурдаган, күрүм!..

Кенетийин кайда да мал кабырып жүрген пастух уулдын кожоңгы угулат.

Ойдык жерде малысты
Отодып алаак, үүрелер.
Октябрьдын байрамын
Ойноп алаак, үүрелер.

К а й р а к а н (*пастух уулдын кожоңгын жаратпай, бир эмеш тындап турала*). Акыр, Көрмөс, мындый неме болзын: ол көчөдөң көпкөнчө ичип алала, көөрөп жүрген неменин сүнезин тудала, меге сен экелип бер. Тудуп албаады болзон, тургакта. Мен сеге онын учун ойноорго чибинин эки болчок чочогойын берерим. Эрликке эмдиге жетире элчи болуп жүреринде, ол сеге ол кирелү нени сыйлап берди? Сен жөп пө?

Көрмөс тың сүүнип, трапака айлу бије бијелеп, балалайка согул, частушкалап, мынайда кожондойт.

К ө р м ö с.

Калыткыш та, калыткыш,
Калыдарым сени мен.
Калык-жоннын жуунында
Калактадарым сени мен!
Секирип, мыйрындап, жүре берди.

К а й р а к а н. Эрликке эрмектешпеенче неме болбойтон эмтир. Бу ла кожондоп, мени тообой жүрген пастух уулдын адазы андый болгон беди? Жок, мен бу неменин бажына чыгарым ла! Эрликте энирде кычырып алала, куйбуртып көрөр ошкош.

Пастух уулдын кожоңгы угулат.

Алтайымды көрөгөмдө,
Агаш-тажы жайканат.
Ада-энемди сананзам,
Айткан сөзи угулат...

К а й р а к а н (*кекенип*). Акыр ла болзын! Менин колым сеге једер болбой, најы! Көчөдөң көпкөнчө ичип алала, көөрөп жүрген болзон, көрмөстөрдин жаанына, Эрлик бийдин бойына барарың!..

К ö ж ö г ö.

ЭКИНЧИ ОЙЫН

Ол ло көргүзү. Тыттын төзінде одуда база ла чай кайнадып салган. Тегеринин кырында чичке-чичке ай көрүнөт. Одуда Кайракан ла Сүне жер алдынын айылчыларын сакып отургылары. Сүнени качпазын деп, тытка жаба тангылап салган. Кайракан оттын жанында отуры.

Сүне (*ыйламзырап*). Эрликке мен түней ле барбазым!

Кайракан. Барбай, кайда барат эмежин? (*Бойы шөлүредө чай ичет*). Бичикчи уулдардын сүнезине бир де килебезим. Кемнен де коркыбазым. Садып ийзе, салковой до акча керек...

Кенетийин келип жаткан Эрликтин кыйгы-кышкызы угулат.

Эрлик. О-ой! Одынды өчүр, уул! От көргөмдө, омыртка-сөөгим күйет!..

Алтайдын ээзи капшай ла отты өчүрөт. Антара тонду, сагалы уужалып калган Эрлик көрүндү. Келтей колын ак маряла тагып алган.

Кайракан. Эзен, эзен, Эрлик! Бу мынаар өрө отур, өгөөн. Бу келтей колын кайткан, өгөөн? (*Чүйкүрөт*).

Эрлик (*онтоп*). Колым контузиялу! Бу Кош-Агаштын уулдары чөлдөн суу бедреп, жердин жети кадын өткүрө өрүмдеп, жес өргөөмди жемиргилеп салган ийне! Эмди кирер жерим де жок. О-ой, ой!..

Кайракан. А көрмөстөрүң кайда барган? (*Төдүлдөп, чүйкүрөт*).

Эрлик. Кезиктерин командировкага ийгем, арткандары туш-башка качкылай берген ине...

Кайракан. Же, Эрлик, эмди бис экүге амыр деп неме бергилебейтен эмтир. Башкүн бу мында үч геолог жүрген. Та нени бедреп турган улус — ондоп болбогом. Олордон чочыйла, ол куй-таштын ичинде отурган эдим. Белиме аа жок сус өткөн ошкош... А-ап-чхи!!!

Эрлик (*онтоп, Сүнени аяктайт*). А бу тытка кемнин сүнезин буулап салган, өгөөн?

Кайракан. Бир модорчы неменин сүнезин блаап алгам. Сеге садарга шүүнип отурган эдим... Же сенин мындый түбегинди билбедим, Эрлик!

Эрлик. Чорт эдетен бе оны! Оны сугардан, эмди бойым да кирер жерим жок! Ох-ох!.. Кажы, йод эмезе стрептоцид бар эмеш пе?

Кайракан. Андый неме жок, Эрлик. Эмди врачтар көптөгөн сайын сүне де алар улус жок! Санаанга былтыр божогон Ботпок өбөөн кирет пе, Эрлик?

Эрлик. Төртинчи ферманын бригадири бе? Кирбес кайткан! Онын сүнезин, карын, сен меге саттын не. Ботпок өгөөнди не эске алындын?

Кайракан. А ол Ботпоктын кызычагы не бүдүштү неме болгон эди? Бу ла жуукта көрзөм, Барнаулда медицинский институт божотком деп, бого пастухтар эмдеп жүргенин көргөм. Тургак-саргакка бүтпей, тургуза ла меге келигер деп жүргенин уккам...

Эрлик. Жердин алдын мен бийлегем, Жер-Алтайды сен бийлеген... Эм учында келерде, бис экүнин барар да жерис жок болды. *(Кайраканды кадык колыла кабыра кучактап)*. Эмди азыйда чылап качан да өштөшпөйлүк!

Кайракан. Бис экүни жаңыс ла наука ла техника баскан ийне, Эрлик. Чын, эмди качан да өштөшпөйлүк.

Эрлик *(койынынан московский аракы чыгарып)*. Же эмди эптешкен-жөптөшкөн учун эзиргенче ле аракыдап алаак! *(Экү аракы ичкилейт.)*

Кайракан *(чөөчөйүн Эрликке чөгөдөп берип, кожондойт)*.

Эки чөөчөй московский
Бажыма чыкты кайдайын?
Эрлик те болзон, эрмегин
Көксиме түшти кайдайын?

Эрлик. Ку-ушта-а! *(Онон кенетийин та нени де эске алынып.)* Акыр, өгөөн, сен мени сөгүп отурун эмеш не? Аа?

Кайракан.
Алты чөөчөй аракы
Бажыма чыкты кайдайын?
Алмыс та болзон, эрмегин
Көксиме түшти кайдайын?

Эрлик. Бу жыдымар чын ла мени сөгүп отурган туру не? Колым контуженный да болзо, конжок тумчугын оодо согуп ийейин бе?

Экү тура жүгүреле, согушкылай берди. Сүне божонорго аябаданат.

Кайракан. Сен штан жырtpa, Эрлик!

Эрлик. А сен чирик тиштеринге контуженный ко-
лымды не тиштеп турун? Қөрмөстө-өр! Капшай болушка
келигер!

Јүзи көөлү Көрмөс жүгүргенче келди.

Көрмөс. О-ой, ой! Согушпагар! Јеткерге јеткелекте
әлүшпегер, өрөкөндөр! Токтогор! Удабас ла бери геолог-
тор келгилеер!

Эрлик ле Кайракан согушпай, токтой бердилер.

Эрлик (*тынаарсын, Көрмөскө*). Қажы, ол шилди бери
бер, кактай ууртап ийейин. Закускага калбасаны эмес,
ол болгарский мырчакты бер!

Көрмөс шилини Эрликке береле, закуска бедирейт.

Эрлик (*кыйгастанын*). Кансерва ол кайыгнын тө-
зинде јадыры, шилемир-шилти! Эмдиге јетире кайда бол-
гон, айт!

Көрмөс (*јерде јаткан Алтайдын ээине уулап*).
Мен... мен былардын айбызына жүргем. Пастух уулдын
сүнезин уурдаарга барып жүргем...

Эрлик. Пастухтың сүнезин кетежип жүреринде, пас-
портын бар ба, шилемир?

Кайракан (*јерде онтоп јадыры*). О-ой, кабыргам,
кабыргам!..

Көрмөс. Қайдан келет, качан да андый немени ту-
дунбаам... Ол не андый?

Эрлик (*билееркеп катқырат*). Ха! Бу немелер кан-
дый өйдө јатканын билгилебес! Эмди кемигер де болзо,
кере бичиктү жүререер. Бу јаткан немеде де паспорт јок
болор. Айла мени сөгүп, арсандап отурбазын ба... Акыр,
сеге де једижер ле, најы!..

Көрмөс. Мен јаны ла тургакту јеримнен келдим.
Аймактан антирелигиозный лектор келген. Колхозтын
клубында «Қудай ла көрмөс бар ба?» деп лекция кычы-
рып јат дежет. Ончо улус анда. Сүнелер тударга келиш-
педи.

Эрлик (*Көрмөсти төжинен кабыра тудала*). Антире-
лигиозный лектыр нени айтты! Јазап айт, күрүм! Онон
башка мойыныңды кайра толгоп ийерим!

Көрмөс. Эрлик, Көрмөс, Алтайдын ээзи кайда да
јок, ончозы кей төгүн деп айткан... Қасманавттар қудай-
ды база көрбөөн деп айткан...

Эрлик (эмдиге ле јерде јаткан Алтайдын ээзин тургуза тартала, онын јүзине кыйгырып айдат). Уктың ба? Неме дейт? Сени де јок деп айдышкан! Тур өрө!

Бу ла өйдө малын каруулдаган пастух уулдың кыйгызы угулат.

Пастух уул. Э-эй, анда кем бар? Унчугаар, оноң башка мен ончогорды кыра адып ийерим! Кем анда?..

Ончолоры чочыгылап, чук тўже бердилер.

Көрмөс (Эрлик ле Алтайдын ээзине шымыранат). Ол кече ле јангы карабин мылтык садып алган! Тульский оружейный завод јазаган деп, затворынан мен бойым кычырып көргөм...

Эрлик. Каруузын бербееңче неме болбос, оноң башка ол кижини куру таарыла адар! Ту бооро...

Көрмөс. Ту бооро јаскыда бөкөн тыттың төзинде отураарымда, ол неме мени тонының топчызыла кийиниме аткан. (Шырказын көргүзет.) Сөөккө тийген болзо, эмди экинчи группаның јанбалиди болор эдим.

Пастух уул. Э-эй, анда кем? Унчукпазаар, эмди ле адып ийерим! Бешке јетире тоолоп јадым. Би-ир, эки...

Ончолоры бир уунда кыйгырыжат.

Кайракан. Ме-ен, Алтайдын ээзи!.. А-апчихи!..

Эрлик. Ме-ен, Эрлик-ик, орустап шайта-а-ан!..

Көрмөс. Ме-ен, Көрмө-өс! Тоисть, чо-о-орт!..

Сүне. Ме-ен, Сүне-е!..

Пастух уул. Кижиге уйку да бербей, анда нени блаажып, чуркуражып тураар? Акыр, мен слерге эмди ле једерим, эрликтер!..

Ончолоры коркыгылап, јажынгылай берди. Сценада колында мылтыкту пастух уул көрүнди.

Пастух уул. Бу мында тал-табыш угулган. Тынду ле неме көрүнбейт... Айса јастыра уктым эмеш пе? (Јырааның ортозынаң Кайраканнын чўчкўрип ийгени угулат. Пастух уул јыраалар јаар мылтыгын уулап). Анда кем? Бери чык!

Кайракан (колын өрө көдүрип). О-ой! Калак, атпа! Бу мен... Алтайдын ээзи...

Пастух уул. Алтайдын ээзи бар деп сеге кем айтты? Төгүнденип те билбезин! Сен уурчы. Кажы, мынаар

тур! Качарга сананзанг, картечь-јириг, најы! Анда база кем? Бери чыгаар! Тен адып ийерим, уулдар! Кемеерден де коркыбазым, адып ийерим, уулдар! Капшай чыгаар!

Жыраадаг Эрлик ле Көрмөс чыкты.

Эрлик. Мен Эрлик... А бу неме Көрмөс...

Пастух уул. А-а! База не деп айдарар? Слер экү бу ла жуукта түрмеден чыккан немелер эмтиреер! А тытка кемди буулап койгоноор?

Сүне (*комудан ыйлайт*). Олор мени алыс јерге апарарга сананган...

Пастух уул. Сен кем?

Ончозы (*Сүнеден өскөзи*). Ол бир неменин сүнези болор!... Је сен бисти тыг кыйнаба! Куру таарыла атпа! (*Ончолоры онын будынын алдына жыгылгылап, ого бажырып, жалынгылайт.*) Бис ончоос кереги ле јок немелер! Бисти бар деп эмди кемизи де бүтпей јат! Бисти куру таарыла аткылап, јуртыбысты өрүмдерле ойгылап јат! Бисти јаман көрбө! Сеге бистинг де јаманыс јетпеген.

Эрлик баштагандар там ла күнүреде ыйлашкылайт. Тал-табыш.

Пастух уул. Је, болор, болор! Мен слерди чын ла уурчы немелер деп бодогом.

Эрлик баштагандар оног тыг ыйлашкылайт.

Эрлик. Эмеендер балдарын бисле коркыдып јат, болгон ло поэт бисти шоодып јат, а не, бис олорго кандый јаман эткенис?..

Пастух уул. Акыр, бирден айдаар, уулдар!..

Көрмөс (*озолоп*). А бис эмди кемге керектү? Бүгүн аймактаг келген электр бисти сабсем ле јок деп айткан. Бис эм кайда барарыс?

Пастух уул. Је болор... Слер андый тон ло кереги јок немелер эмезеер... Слер эмди де керектү...

Ончолоры. А бис кемге керектү?..

Пастух уул. Је, көп ыйлашпаар, уулдар... Слер балдардын чөрчөктөрине де болзо керектү. Городто слерди архивный јанынаг шинжүлөп көрөтөн јер де бар, уулдар. Анаар барыгар. Барала, бойыгар керегинде куучындап беригер. Оног башка калырууш ла немелер слер керегинде төгүн чөрчөктөр бичип јат. А поэттинг сүнезин онын бойына божодып ийигер. Поэт слер керегинде балдарга јараш чөрчөктөр бичизе, ол качан да өлбөс. Эмди

көп табыштанбай, ончогор ло барыгар. А мен барып, ма-
лым көрөйин... (Барды).

Сүнени көрмөстөр божодып ийгилейт.

Көрмөс (тын сүйүнүп). Ур-ра-а! Эмди бис балдардын
чөрчөктөрүндө, архивный документтерде жадарыс! Бисти
бичикчи улус шинжүлөөр!

Балалайканы алган бойынча согуп-согуп, бијелеп, частушкалап
кожондойт.

Көк чамчаны не кийер,
Көк өлөңгө чач ийбей.
Алмыс болуп не жүрер,
Архив сайын салербей!

Ончозы.

Чөлө тонды не кийер,
Чөп өлөңгө чач ийбей.
Чөрчөктөжип не жүрер,
Чөрчөк болуп сал жүрбей!..

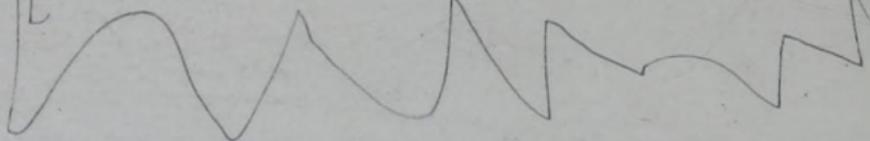
Ончолоры колтуктажып алала, бијелеп баргылайт.

Көжөгө.

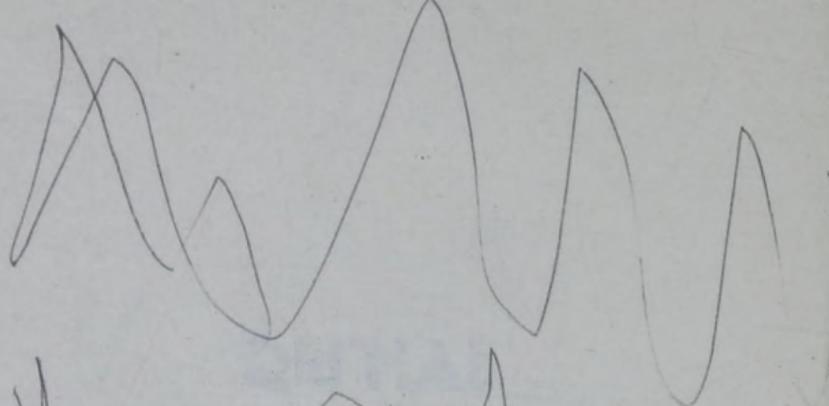

**ЈАНҒЫС
ОЙЫНДУ
ПЬЕСАЛАР**

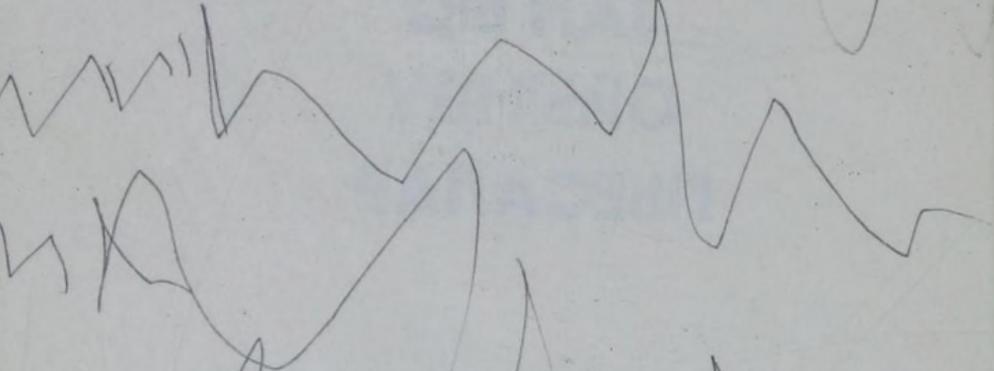
12

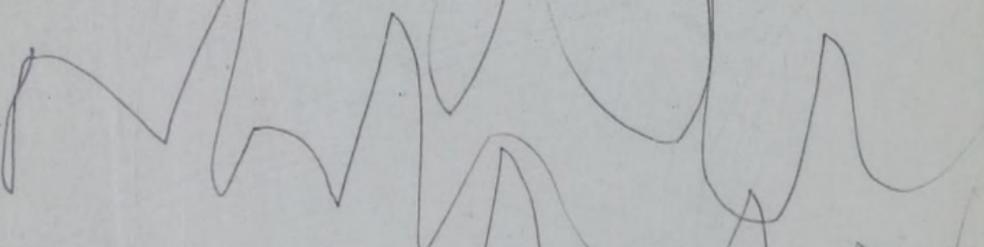
13

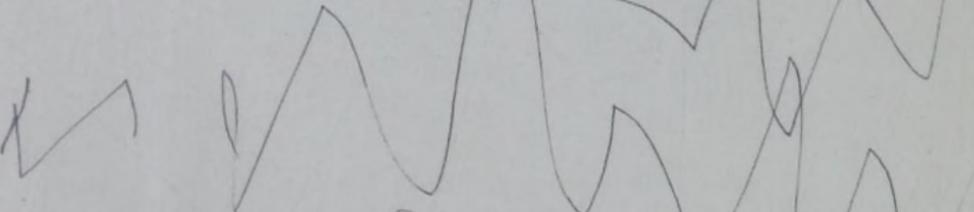
14

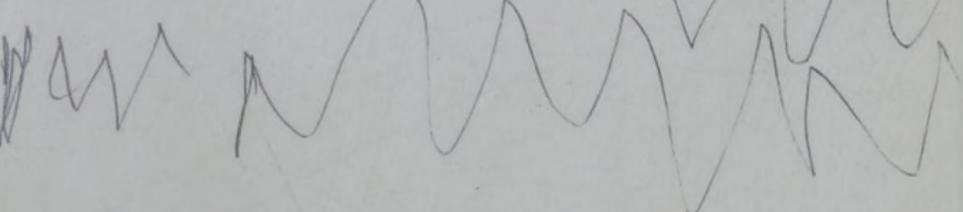
15

16

17

КОРҚЫБАС КОЙОН

(Чөрчөк пьеса)

ОИНООР БАЛДАРДЫҢ КИИЕТЕН МАСКАЛАРЫ:

1. Айу.
2. Бөрү.
3. Түлкү.
4. Койон.
5. Борсук.
6. Тийин.
7. Жеекен.
8. Уулчак.

БАШТАПКЫ КӨРГҮЗҮ

Агаштардын ортозында ак-жаланга толтыра ла аңдар. Эң баштапкы жерде Бөрү, Түлкү, Жеекен баштагандар отуры. Койондор, тийиндер — эң ле учында. Айу жуулып калган аңдарды очказы өткүрө аяктап көрблө, төнбштинг кийининен өрө туруп келди.

Айу. Же, нөкөрлөр аңдар! Мен слерди бу жуунга мындый сурак аайынча кычырдым: удабас кыш келер, мен

дезе јаска јетире уйуктап каларым... (Тың эстейт). Кышка кем канайда белетенип алганын кыскарта куучындап берзин. (Кемнен баштайтанын билбей, бир эмеш алаңзып турала), айдарда, јамызы јаан аайынча нөкөр Бөрүден баштаарыс па?

Бөрү (тиштерин ырсайтып, араай күлүмзиренип ийеле). Чо, бөрү болзо, бөрүден баштаар... Меге түгөй ле!

Түлкү. Чын, Бөрүден баштаар керек! Ого үзеери онын мендештү кереги де бар. Онызын јангы ла айдайын деп турала, ундып койтырым.

Айу (Түлкүдөч). Кандый керек?

Бөрү (Түлкүни озолоп, танаркайт). Аа, коштой бир колхозко кандый да делегация келетен деп табыш бар. Кой сойорго белетенгилеп јат. Кандый кой сойорго турганын озолоп јип көрөйин деп санангам... Арык койлор болзо, оног башка ујат...

Айу. Олордын койлоры тың арык па, уул?

Бөрү (буттарын чалый салып). Вообщето, сойорго можна...

Айу. Је, куучынын башта.

Бөрү (өрө турала, табажына јөдүлдейт). Менин кышкы программам торт кыска болор... Слер ончогор «бөрүни буды азырап јат» деген сөсти јакшы билереер. Онын учун менде артык сөс јок.

Койон (чечеркеп чыкты). Койонды база буды азырап јат!

Бөрү (оныла јөпсинет). Чын, Койон, онызы чын... Ол јанынанг бис экү чөлбө ойдо туштажала, аңылу куучындажарыс.

Јеекен (каткырынып). Оног Койоннын јангыс ла кулактары артып калар болбой?

Бөрү (актанган аайлу). Мен быјыл аснавном эбире колхозтордын чодыла кыштаарга санангам. Онызы — программа минимум! Је келишкедий болзо, койоннын да чодыла...

Борсук. Койоннын чодыла! Ондый неме неге де јарабас! Бис, андар, бой-бойысты јиижер болзоос, не де болбозыс! Мен акту сөзим айдып јадым.

Түлкү (Борсукты токтодып). Нөкөр Бөрү программа минимум деп айтканын сен укпадын ба, Борсук?

Борсук. Ол не дегени?

Түлкү. Онызын сеге Бөрү бойы јартап берер.

Ай у. Бирден айдаар! (*Бөрүге*). Сен программанг кандый аайлу, Борсукка жартап бер. Ол оңдободы ошкош.

Бөрү. Же оны сеге канайда жартап берер, Борсук? Ол андый неме не.. Ол иностранный сөс не Борсук...

Борсук. А меге жангыс ла чын керек!

Бөрү (*Борсуктаң чөккөнүп, табажыла жангып*). Бичик билбес немеле, вообще, куучында жар да күүним жок! Бойсын! Оноң Борсук бистинг кышкы жүрүмисти билер бе? Ол удабас ла ичеенине киреле, кей жыдыдып, уйуктап калар...

Ай у (*төңөшкө табажыла согуп*). Так-к!.. Бөрүниң программазы жарт! Эмди, Борсук, сен куучында. Көп сөс блаашпа. Кыскарта айт.

Борсук (*өрө турала*). Менде кандый да программа жок, өрөкөн! Мен бүгүн ле ичеениме кирзем, жангыс жаскыда чыгарым. Мен койоннын адаанын аларга санангам. Мен бодозом...

Койон (*кеденден*). Мен сени керечи болзын деп сурабагам, Борсук! Жыду ичеенинге ле кир ары! Ха, ха, ха!

Түлкү. Хи, хи, хи! Бистинг койон тен ма-ла-дец!

Бөрү. Койон до болзо, түней ле карындаш! Хе, хе, хе...

Койон (*там ла көкүн*). Борсук бойынын калжанын бодонбос! Ха-а!..

Бөрү (*коробоочы болуп*). Борсук бис чылап бир де катап кыштаган болзо! Эртең ол жылу ичеенине киреле, жастын жылу күндерине жетире жалбагынан уйуктап жадар, а бис, бөрүлер дезе, корон соокты соок то дебей, курсак бедреп, улуп-сыктап жүрерис... Э-эх, карлу кышты сананзам, кардым күлүрейт! Чарчап-тоңып жүрүп, чакпыга да маайлу түшкенис. Бир ле јудум тонг этке болуп, не аайлу түбекке кирип жадыс! А Борсукка не болзын? Борсук оны билер бе? Ол кандый го-оря билер? Борсук кандый да горя билбес! Анайда шыралап жүрүп, аралдан бир арык койон до тудуп алзанг, ан-куштын көп эрмегинен де ыйлаар күүниң келер... (*Чилекейин јудунып, кјңүреде ыйлайт*). А Койонго не? Ол аспак та кемирип алза, апрель айга једип алар, а менде кандый арга бар?

Түлкү (*Бөрүре суулу, стакан берип*). Же былар, Койонго болуп нерваарды үребеер!.. Алдырба-ас, кыш узун.. Бу сууны ичип ийзеер, жүрегеер жабызай берер.

Ай у. Эмди кемде кандый сурак бар?

Борсук (*өчөжип, јана баспайт*). Андый да болзо, Бө-

рү ле Койоннын ортозында айунын табажы салынган жөп чаазын болор учурлу!

Түлкү. Айунын авторитеди жаан ба, айса ак чаазыннын ба?

Айу. А бис онызын Койоннын бойынан сурап көрөөктөр. Андый чаазын сеге керек пе, Койон?

Койон (*алырай бергенинеч көстөрүн типилдедин*). А мен... мен... Жаандар нени айтса, андый ла болор деп бодогом....

Бөрү. Андый чаазын ого не керек? Ол түңей ле жылытып салар ине. Койондо бүдүн карманду штан бар эмес...

Айу (*печеттин оробына чаазынга табажын салала*). Ме, Койон. Бу чаазын Бөрү ле сенин ортондо бир жылга тургузылган жөп болор. Жылытпа. Карманын жок болзо, мойнынга буулап ал. Эмди Тийинди угаактар. Бери бас, Тийин.

Тийин. Мен кышка жакшы белетенгем. Азык-түлүк жеткил. Эки центир кузук, үч таар кургаткан мешке, жүзүн-базын үрен жуунадып алгам. Байла, кандык айга жеде берер болбойым... Менде бир ле комудал бар, өрөкөн...

Айу. Кандый комудал? Куучында.

Тийин. Тайгада тарал деп неме табылган. Ончо ло тийиндердин кышка белетеп алган курсагын тоноп жат. Слер оны бурузына тургускан болзоор...

Айу. Тарал менин ведомствомго киришпей жат. Өскө жерге барып комууда. Эмди сести Түлкү көөркийге берип жадым!

Түлкү (*куйругын жака эдин орой тартып ийеле, үнин чичкертин*). Менин кышкы программам торт ло нөкөр Бөрүнинг программазына келижип жат...

Жеекен. Же сен Бөрү эмес инен!..

Түлкү. О-ой, анайда айтпа, Жеекен! Мен Бөрү күлүк-ке кайдан жедейин?.. Чычкан-сачкан да тудуп алзам жакшы...

Борсук. А сен Койонго тийбезинг бе?

Түлкү (*көстөрүн антара көрүп ийеле*). Кожо жуундаган бу ла Койонго бо? Ай, ай, ай, кандый уйалбас! Бис экү најылар, чын ба, Койон?

Койон. Чын эмей аа!

Борсук (*тыч үшкүрет*). Тенекти ле сени! Көкүткилеп аларда, көзи нени де көрбөй барган! Кышкыда ла көргөй... Көкү ле!

Койон (*ачынып, ийберкейт*). Борсук мени үретпезин деп, жуунга экинчи катап угузу эдип жадым!

Түлкү. Чындап та, бу не? Жуунда кем председатель? Акыбыс Айу ба, айса бойын бодонбос Борсук па?..

Айу (*төгөшкө жүбуруктап*). Калырабай, ары отур, Борсук! Калганчы өйдө тын санаалу боло берген эмтирин! Жаскыда уйкудан ойгонып келзем, сенин бу кылыгыңды катап шүүжерис, нажы! Онызын ундыба.

Бөрү (*ырсагдан*). Вообще, бир кезек андарды... Жыдыган немелерди дав-вно жип салар керек болгон! Ол ту-жунда амтажулу неме болбос эди.

Борсук. Сеге жаңыс ла тыгар, жиир керек!

Бөрү (*тургуза ла Айу жаар баштанып*). Апейт ле ас-карбление!.. Аайына мынын чын ла чыгар керек! Борсук-тын эди жаарлу да болзо, жиирге можна.

Айу (*Борсукка кизирейт*). Сен, Борсук, эмди ле мы-наг бар! Уйуктаар ойин жедип келерде, эмди арган тап-пай отурган болорын!

Түлкү (*Айу ла Бөрүге жөмөжип*). Мында ичеен эмес, Айунын жуундайтан жери! Сен, Борсук, чын ла мынаг чык.

Борсук жарбынала, уйуктаарга жүре берди. Айу Койонды алдына кычырып алала, онын мойнына договор чаазын буулайт.

Айу. Бүгүннен ары Койон Бөрүле тен праволу!

Ончолоры табаштарын чабыжат.

Койон (*Акту жүрегинен манзаарып*). Карындаш-тар!.. Спасибо болзын!..

Бөрү. Кем жо-ок, карындаш Койон... Сен де ан, мен де ан... (*Табажыла катап ла чабынат*). И-эх, мындый чаазынду болгон кийининде...

Айу (*тал-табышты токтодып*). Эмди калганчы сурак арткан! Мен удабас ла уйуктап каларым. Жаска жетире. Бу өйдин туркунына андарды баштайтан заместитель ту-дар керек. Кемде кандый шүүлте?

Жеекен. А кемди тудар?.. Ончобыс тең...

Түлкү (*Бөрүге жапсып*). Мен бодозом, Айунын заме-стителине нөкөр Бөрүни тудар керек... Жамызы да жаан, ченемели де көп... Нөкөр Бөрүни бастыра андар билер, тоомжызы да жаан...

Жеекен (*заместительге бойы турар күндү*). Бөрүни мен ле билбезим!..

Айу (*менден, Бөрүге*). Же, уул, айдарда турала, автобиографияңды куучындап бер.

Бөрү (*туруп келеле, табажына жөдүлден*). Кхе-кхе. Менин автобиографиям... Мен кочкор жылда кобынын бажында чыккан Бөрү болорым. Яш тужым жакшы санаама кирбейт. Адам ла энем рядовой ло анчы бөрүлер болгон. Мен бойымнын кыска бөрү жүрүмимде андар ортозында эп-жөп болзын деп амадагам...

Жеекен (*сурак берет*). Адаг ла энег кайда?

Бөрү. Адамнын терезин былтыр Сибпушнинага табыштырып ийгендер. Энем дезе Улаганныг бөрүзине барган...

Түлкү. Слерде ага-карындаштар бар ба?

Бөрү. Вообще-то, бис төрт карындаш болгоныс... Акымды анчылар аткан, соңы карындаштарым совхозтын чакпыларына түшкен... Эмди мен эбире ле өскүс Бөрү болорым!

Түлкү (*ыйламзырайт*). Не аайлу шыра көргөн! Автобиографиязы да учун заместительге тутпас па?

Жеекен. Неле азыранып жадын, агынча айт?

Бөрү. Өлгөн лө өлгөн неменин эдинен башка артык нени жиир деп? Бөрү ле дезе, ол не болгон неме? (*Кимиректенет*). Лизе де бөрү, жибезе де бөрү.

Жеекен. А Койонды?

Бөрү (*кыртыштанат*). Же Койонло мен жаңы ла договор-жөп тургусканымды бойын көрдин не? Айу табажын бойы салды. (*Табаштарын жайа тубат*).

Түлкү. Мен бодозом, кандидатура жарагадый...

Айу. База кемде сөс бар? Кемде де жок по? Айдарда, Бөрүге менде база сурак бар: минимум-программанды жартап, тегин сөстөрлө база катап чокум куучындап бер. Андар жакшы ондободы ошкош, база катап уксын.

Бөрү. Программа-минимум аайынча мен күскиде кузукла, жаскыда калбала, жайгыда жиилекле азыранарым...

Жеекен. А кышкыда не ле? Койонло бо?

Бөрү. Кышкыда койон... тоисть койло! Колхозтын койыла!

Жеекен. Государственный кой жийтен правоны сеге кем берген? Кой эмес койон болор болбой... Бүтпей ле турум.

Бөрү (*кимиректенет*). Өскүс бөрүнинг оозында өкпө дө койонго чотолор болбой.

Ай у. Же, Јеекен, болор сеге! Так... Эмди Бөрү учун кем табажын көдүрөт?

Јеекен. Бөрү учун мен ле табажым көдүрбесим! Учунда каруузына турар күүним јок...

Бөрү учун Јеекен ле Тийинг табаштарын көдүрбейт. Койон аланзып, кемизине де кожулдады. Керек коомой болуп браатканын көрөлө, Бөрү бойы учун табажын көдүрөт. Айу ла Түлкү Бөрү учун көдүрди.

Ай у. Демократия аайынча Бөрү јенген. Айдарда, мен уйуктай ла берзем, андарды Бөрү башкараар. А Борсукла мен јаскыда ойгонзом, куучындажарым! Јуун божогон, эмди тарап-таркагар!

К о ж о г о .

ЭКИНЧИ ҚОРҒУЗУ

Қышкы арка, Чибилерге, мөштөргө лө кайындарга кар јаап салган. Ак јалаңда койондор ойногылайт. Јуунда болгон Койон мойынында договор чаазынду чынааркап баскындайт. Јолына ла туштай берген койондордын кийинине тебет. Онон төнөшкө јөлөнип ийеле, чимеркеп, эстейт. Келтей табажыла мойынында буулап салган чаазыңла ойнойт. Чибинин төзинде эки койон кожондожот.

1-кы койон (*чимеркеп*). И-эх! Эмди ле капустану пөөрөк јиген болзом!

2-чи койон. Јуунда болгон Койон нени ле јиген болбой...

1-кы койон. Нени ле јиирге келишкен, карындаш...

Койондор *чибинин төзинен табаштарын согуный, кожондожот*):

Кочкор айдын соогына

Колым тонот кайдайын?

Койон менин јүрүмим

Корондузын кайдайын?

2-чи койон (*соокко чыдашпай*).

Јаан печкенин үстүнде

Јалбагынан јаткан болзом.

Капустанын кадарын

Кажырт-мажырт јиген болзом!

3-чи койон.

Кой терези меелейлү болзом,

Корон соктон коркыбас эдим,

Јылу тере тонду болзом,

Јыңылап-јыңылап ойноор эдим!

2-чи койон.

Колдорыс бистин меелейлү болзо,

Кочкор айдан коркыбас эдис.

Ачу јүрүм јок болзо,

Ачана Бөрүден јалтанбас эдис!

Койондор (ончозын токтооып). Э-эй, араай! Чүрче табыш этпегер! Жамылу койон нени де айдарга туру. Араай!

1-кы койон (төңөштүгү үстине менгөбөй чыгала). Койондор! Акыр, чүрче табыш этпегер! Менин нөкөрүм Айунын жакылгазын угаар!..

Койондор тындагылайт.

2-чи койон. Айу биске нени жакыган? Кычыр ла!

1-кы койон (очка кийип алала). Бөрү ле менин ортомдо тургузылган договор-жөп. Жылан жыл, сыгын айдыт учы. Бу договор аайынча бир жанынан — Койон, экинчи жанынан — Бөрү мынайда жөптөжип туру: Айу жаска жетире уйуктап жатканча, Бөрү ле Койон бой-бойлорун жинишпес, эптү-жөптү болор. Договорго табажын салган андар: бир жанынан — Койон, экинчи жанынан — Бөрү. Жуунунун председатели Айу, секретари Түлкү. (Кычырып бождоло, көстөри тазырайыжып калган койондорды очказы ажыра ажыктайт). Эмди слерге жарт па?

Койондор. Ур-ра-а!!! Жөп бойынын өйинде тургузылган! Көрзөг: күлүк жөпти Бөрүнинг бойыла тургускан... Бир де коркыбаан кандый! Эмди арка-жышта амыр болотон туру... Макалу!

Бойы-бойлорун ажыра секиргилеп, тоолонгылап, не ле болуп баштактангылайт. Кенетийин кайдаг да Тийин жеде конды.

Тийин. Э-эй, койондор! Капшай качаар! Бөрү клеедири! Торозынан тилин туура тиштенип алган клееди!

1-кы койон. А сен, Тийин, мындый немени качан бирде көргөг бө? (Ого договор көргүзет). Билдин бе?

Тийин. Ол сеге ле докумыйт! Бөрү бойы законду! Көрөринг, нажы.

Койондор (оп-саяп түйшүкүлөп). Ой, ондый болзо, кайдаар качаактар? Кайда жажынаактар? Капшай, капшай!

1-кы койон. Кайдаар да качпагар! Бу чаазынды көрдөөр бө? Бөрүнинг тиштери тыгынбас! Көрөрөөр дө!

2-чи койон. Чаазыныс бар да болзо, чачым жымырайт...

1-кы койон. Ха! Чаазында Айунын табажын көрдин бе? Же коркып турган болзон бар ла! Менин ле коркор немем жок!

2-чи койон. Кайдан көрөр? Бөрүдө паспорт бар эмес...

1-кы койон. Бүтпей турган болзон, кач. Бойун көрөрүн...

Койондор. Чын, Бөрүниң паспортына бүдерге күч ле неме! Качар керек! Же, документтү койон арткай...

Койондор качкылай берди. 1-кы койон төңөштинг бажына чыгып алала, араай-араай секирип кожондойт.

Бөрү келзе, жет келгей,
Жет келгей,
Документим бар эмей,
Бар эмей!
То, то, то, то, то, то,
Документим бар эмей!

Ак жаланга Бөрү ле Түлкү чыктылар. Бөрүниң торолоп калганы көзинег көрүнөт. Түлкүниң ичи база чичкерип калган.

Бөрү. Мында кандый немениң кожоны угулган эди?..

Койон төңөш ажыра жажынат.

Түлкү. Мындый өйдө койонноң өскө кем кожондо-ор? Талдын терезинег тастайганча кемирип алала, тардандап жүрбей база...

Бөрү. Вообщето, койондордын кылыгы калганчы өйдө өйинег өдө берген!..

Түлкү. Чын, онызын чын айттың, Бөрү...

Бөрү. Мен бүгүн боочыда түженип отурзам, түш жеримде койоннын тенек бажын кемирип отурган эмтирим...

Түлкү. А мен түженип жатсам, койоннын ичезинег үүче эдип отурган болтырым...

Бөрү. Койоннын ичезинег үүче эдип кайдатан? Оны анайда да жиирге можна...

Түлкү. Ох-ха-а!.. Якшы курсакты жангыс ла түш жеристе жип жадыс!..

Бөрү. Бүгүн бистинг ужинге не бар?

Түлкү. Орого кебелген аттын терезинег өскө не де жок...

Бөрү. Койон болзо якшы болор эди. Витаминдү курсак ийне! Онон башка цынгадан да оорый берерден мат жок...

Бөрү. Же сен бойун да бодозон, Түлкү, тайга-таштын ортозында жүреле, витаминди мен кайдан аларым? Оны меге кем берер? (Ачуурканып, төжине жүдруктант). Онон

бир жыду койон жип ийер болзон, жүзүн-жүүр коп, жүзүн-жүүр эрмек! Бөрүнин ле жүрүми... И-эх-х!

Төңөштин ары жанында тырлажып отурган койонды кенетийин Бөрү ле Түлкү көрүп ийдилер. Бөрү ачуурканып, оны кулагына гудала, чыгара тартып алды.

Түлкү. А-а, таныш Койон турбай!

Бөрү. Эзен бе, кылчыр неме!

Түлкү (*Бөрүнин кулагына*). Койон документин жылытпаан болтыр не!..

Бөрү. Онын документине түкүрейин! (*Койонго кизирейт*). Сен мында нени эдип отурын? Мында койондор жүрбейтен жер, онызын билеринг бе?

Койон (*коркыганына чоколдоно берди*). То, тэ, то...

Бөрү. То-то! Кече ле мында ару кар болгон, а эмди бош истегилеп салган, көрөр дө аайы жок! Жок, кемизин де болзо, каруузына тургузадым...

Койон (*нени де айдарга албаанат*). То, то, то...

Бөрү. Документ деп айдарга турган болорунг ба? Бу неме чын ла договор деп айдарга отурган болор! (*Койоннын мойнында буулап салган чаазынды үзе тартып ийди*). Ха-а! Бу чаазын эмди меге не де эмес! (*Жырта-жырта тартала, будыла тепсейт*). Эмди тайганын ээзи Айу эмес—мен! Онызын ондодунг ба? Тайганын законы! Хе, хе, хе...

Түлкү. Койон тен бошпойо семирп калган болтыр не...

Бөрү (*ачабын актап, арбанат*). Сек, бедреп жүрген эмес, семирбей, чортко барар ба ол? Талдын терезинен тастайганча кемирп алала, тардандап жүрген болбой! А мен десе аттын тон терезин челдеп жадым... Кудай кайда? Кудай нени көрүп турган? Чын деп неме кайда? Нью-жели, мен бир онду курсак жибезим, Түлкү, а? Орөги кудай бар ба, жок по, сен онызын меге айдып бер, Түлкү?

Түлкү (*жакшыркайт. Онын Бөрүни колтуктап ийеле*). Жамылу болгон кийининде жагыс катап койонды жибес неме бе?..

Бөрү. Онызын сен чын айттын, Түлкү!..

Бөрү документтү койонды толгой тудала, жүктенип ийди. Ажанарга Түлкү ле кожо айылы жаар баргылайт.

Түлкү (*чичке үниле кожондоп браабыры*):

Ойым, ойым, ойойым,
Тосток көстү койоным!
Омуртказын челдейле,
Онон канай конойын?..

Койон (*Бөрүнинг арказында болчондоп, божонып болбой ыйлайт*). О-ой, ой, ой!

Бөрү (*ырсагдап сүүнет*). Ыйлаба-а, Койон! Бис сени удабас ла ням, ням эдерис... Хе-хе!.. Санаалу болгон болзон, законго бүтпес эдин.

Бөрү ле Түлкү жүргүлей берди. Бу өйдө жалаңга чаналу уулчак чыкты. Ол тузак тургузып, тийиндеп жүрген эмтир. Белине эки оосту мылтык жүктенип алган. Бөрүнинг, түлкүнинг ле койонның истерин көрөлө, токтой түшти. Кардагы истерди сабарыла сыймап көрөт.

Уулчак. Мында бу ла жуукта бөрү койон туткан эмтир... Эх, эмеш ле эрте келген болзом! Мында койондор до ойногон болтыр. Акыр, бөрү катап бери келер болор бо? Сакып көрөйин... (*Төнгөштин кийинине жазынып алды*). Келбей кайда барат эмеш?..

Табыш жылыа берерде, койондор акка чыгала, катап ла ойногылай берди. Бой-бойлорын ажыра секиргилейт, тоолонгылайт.

2-чи койон (*чапушка кожондойт*).

Омок-сеген тужыста
Ойноп-ойноп ол албай.
Бөкөй калган тужыста
Бөрүге жемит бол калбай!..

3-чи койон (*Бөрүнинг жырттып салган чаазынын көрөлө*). Э-эй, койондор, көрзөөр дө! Кылчыр койонның докумыйты бу жадыры!

Койондор. Чын ла, бу кылчыр койонның чазыны эмтир не!

2-чи койон. Айдарда, ого Айунын табажын да салган чаазын болуш болбогон эмтир. Эм ол кайда не?..

3-чи койон. Карын, онын чаазынына бүтпеенис жакшы!

2-чи койон. Э-эх, тенекти ле сени! Бөрүге бүдер бе? Эмди Бөрүнинг тас кардында болчондоп отурган болор...

3-чи койон. Бу жарыктын алдында Бөрү таңмадан өч алар неме бар та жок? Э-эх, койондор, койондор

Агаштын ортозынан катап ла Тийин көрүнип келди.

Тийинг. О-ой, койондор! Качаар! Катап ла Бөрү кле-
едири!

Койондор туш-башка качкылайт. Акта катап ла Бөрү ле Түлкү
көрүнди.

Бөрү. Бүгүн менин именинам болтыр не! А мен дезе
бош ло ундып салгам! Айдарда, энирге јетире база бир
койон тудуп јиир керек...

Түлкү. Именина болзо, койон јибей. аа!

Уулчак Бөрүни јазап шыкайла, адып ийди. Түлкү качып мантайт.

Уулчак. Ме, сеге койон! Акыр, ол јылбындаган сү-
мелү Түлкүни база адып алар ошкош. Ыраак барат
эмеш пе?

Кийиннен ары истежип барат. Шыркалу Бөрү бир эмеш јадала,
өрө түрүп, төнөшкө јөлөнө отуруп алды. Онон көксин кенгидет.

Бөрү (*өлөрдөн озо монолог кычырат*): Јүрүм божогон!
.. Кандый да аң калганчы сөзин айдып алала, өлө-
төн јанду. Карын, ол Јемзенин уулы кайран бойымды
болчок окло атпай, картечъле атканы јакшы. Онон башка
кереес сөзимди айдып болбой, чирей тебинип өлөр эдим!..

Айдарда, јүрүм божогон! Јазап сананып көрөр болзо,
бу сөстө улу шүүлте бар! Карындаш, килеш деген сөстөр-
гө качан да каткырып, неге де тообой јүрөтөм... Кайда ла
бойымнын законимды тургузатан болгом. Бот, онын
учун мененг өч алгылап јат...

Је андый да болзо, мен јүрүмге ачынбай јадым. Јүрүм
јакшы да, јараш та болгон... Бастыра ла јүрүмимде мен
бөрүнинг законыла јүргөм! Ачу да болзо, артык айдатан
сөзим јок... Ырысту болыгар!..

Чирей тебинеле, тыны кыйылып, өлө берди.

Койондор (*Бөрүнич өлө бергенине сүйнгилеп*). Ур-
р-аа!!! Ур-р-аа!

Ончолоры агаштардын ортозынан чыгара мантагылап келеле, ка-
тап ла ойын-јыргал баштагылайт. Бир үөр койондор табаштарынан
тудужып алала, ары-бери јайканыжып, кожон баштагылайт:

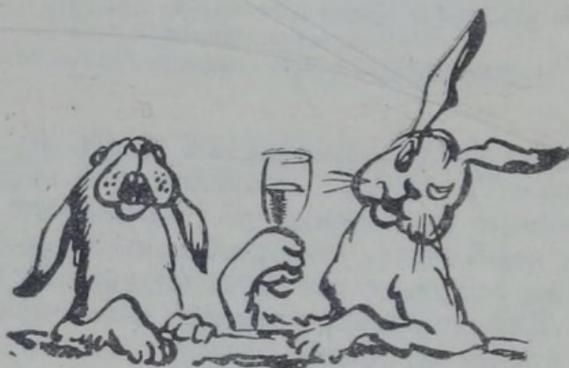
Эмди бистер бөрүден,
Бөрүден
Коркыбазыс качан да,

Качан да!
Арка-жышта, тайгада,
Тайгада
Амыр болор качан да,
Качан да!
То, то, то, то, то, то!..

Көжөгө.

1-кы койон. Концерт божогон!
2-чи койон. Жанып амырагар, балдар!

Көжөгө.

КҮРЕШ

(Кичинек сценка)

ОЙНООР УЛУСТАР:

Жыртай — Қойтоварный ферманың заведующийи. Орто жашту.

Калтар Иванович — ичи жаандай берген, тас башту корреспондент.

Анисе — Жыртайдың үйи, 35 жашту.

Баштапкы уул.

Экинчи уул.

Ұчинчи уул.

Төртинчи уул.

Бежинчи уул.

Сценаның оң жағында жаңы тураның толугы көрүнүп туру. Толука уулай тудулган чеденниң жағында бир канча жиит уулдар күрешкилеп, турган эки уулды аяктап, оларго жүзүн-базын сүме бергилейт. Калтар Иванович жаңы ла турадан чыгып келген, эмди тас мандайындагы терин арланып, күрежип жаткан уулдарды база аяктап туру. Жаңы турада той болуп жат. Тал-табыш, кожон, каткы.

Кандый да эмегенниң чалчып турганы угулат: «Э-эй!, Жыртай!

Не-е тен кердендеп турун? Жаңы да келген кижн болзон, сени кижн билбес пе? Көп көкибе-е, көкибе!

Жыртайдын үни. Же болор дейдим, культуразы жок неме!

Эмегеннин үни. Токто-о, токто! Култураңды меге көргүспей, өскө кижиге көргүс! Көп жыдыба!..

Тойлоп жаткан улустын кожоңы угулат:

Төнгөзөк төзи бек болды,
Төрөгөн күүни күч болды.
Кайын төзи бек болды,
Карындаш күүни күч болды..

Тышкары күрежип жаткан уулдардын ортозынаң кыйгылар угулат: Тегеле, тегеле! Курынаң, курынаң тут!

Той болуп жаткан турадаң терлеп-бурлап калган Жыртай чыга конды.

Жыртай. Уф-ф! Кардайдын сыразы кардымды бош јулдай өртөп баады ошкош... Уф-ф! (*Токунап болбой, ары-бери баскындайт.*) Бу Јымжайдын эмеени менен нени көрди? Мени бош ло истежип алган! Акыр, ойто кирип, семис койдын эдинен база бир эмеш јип алар ошкош... (*Чеденнин јанында күрежип жаткан уулдарды ла Калтар Иванычты јачы ла көрүп.*) Акыр, бу турган күлүк кем болотон? (*Калтар Иванычты јазап ајыктап.*) Тас башту Астамчыдаң башка кем бого келет эмеш? Ол, ол. Ту бооро јуун тушта мени: «Қажаандары тежик, кураандары чарчап туру» — деп јыдыган неме эди. Акыр, најы, эмеш ле сакып ал. Мен сенин айга-күнге јалтыраган бажынды бүгүн јерге сүстүрбезем көрүп ал! Јалтанбас болорго база јарымды барып ичип ийейин бе кайдайын?

Эмеш алаңзып турала, ойто ло турага кире конды.

Баштапкы уул. Курынаң тут! Курынаң тут! Күрежип жаткан уулдардын бирүзи: Јо-о, јоо, күрүм! Қижининг мойынын толгобо! Оноң башка өөркөжөрис, најы!

Экинчи уул (*ыкчап*). Сени мойыныннаң тутпаста, серкенегиннен тутатан ба?

Турадаң Жыртай таралып чыгып келеле, Калтар Иванычка ууланды.

Жыртай (*онын арказына тажып*). Јакшы јүрүң бе, өгөөн?..

Қалтар И в а н ы ч. Жакшы, слер кандый жүреер?..

Жы р т а й. Ха! Тонгон кураандар сойып, толгодып алып жүрүм ле... Слердий эмес. Слердий тилгерек эмес...

Қалтар И в а н ы ч (*нени де очбобой*). Бу канайып тураар, өгөөн? Қижинин будын не былча базып тураар?

Жы р т а й. Өчөжип, онын будына катап ла базат.

Жы р т а й. Же күрежерге турбай, база не деп...

Қалтар И в а н ы ч (*алаатып*). Қалак, өгөөн, мен качан да күрешпеген кижидим. Күрежерге турган болзоор, бу жиит уулдарла күрешсеер. Жажы жаандай берген кижиди слерле канайып күрежет?..

Жы р т а й. Же, төгүне жыдыба. Тилгиреер тушта тилич бир кулаш, а керек тужында, кедерлей бердин бе? Же, күрежеек пе?..

Онын будына катап базат.

Қалтар И в а н ы ч (*ала ла көнөн тийижип турган кижиге кайкап, ачынып чыкты*). Жок, мен тилимле де, колымла да эдип билерим! (*Шляпазын бажынан ушта тартала, казыкка иле сокты, пиджагын чечеле, чеденге арта салды*). Кажы, бас бери!

Экү кабыжа бердилер. Уулдар сонуркажып, олар экүни курчай туруп ийгилейт. Экинчи уул: «А-а, мында база маргаан турбай! Бери келеер, уулдар!» Жы р т а й ла Қалтар И в а н ы ч кезек өйгө табыш жоктон күрешкилейт. Жангыс ла ыкчагандары угулат.

Жы р т а й (*Қалтар И в а н ы ч тын жүзине шырқырап айдат*). Мен сеге тонгон кураандар көргүзерим, нажы! (*Жудругыла онын колтугына туда берди*). Ме, сеге критика! Ме, сеге куру тил!..

Қалтар И в а н ы ч (*бир эмеш өйгө тыныш алынып болбой турала, оnoch катап ла күреже берди*). Араай, араай, нөкөр Жыжмаев! Мен слерге күрежип билбезим деп байа айткам! Кандый кураандар тонгон? Качан? Жо-о, жоо! Қижинин белин кайрыбаар, өгөөн!.. А канча кураан тонгон? Жо-о, өгөөн, жоо!..

Төртинчи уул. Тегеле! Тегеле!

Бежинчи уул. Кайра чач!

Учинчи уул. Курынан тут!..

Баштапкы уул. Сол будынан тут!..

Жыртай Калтар Иванычты көдүрүп келеле, жерге меч ле чачып ийди. Онон бакпырлаарга албаданат.

Жыртай. Ме сёге, најы! Жыртайды эмди ундыбазын!

Колтугына база ла сүстүрди.

Калтар Иваныч. Кхе, кх-х!!!

Баштапкы уул. Э-э, онойдо жарабас, Жыртай! Ондый ээжи жок!

Уулдар Жыртайды тургуза тартала, туура эдип салгылайт. Калтар Иваныч эмдиге ле оңтоп жатканча.

Экинчи уул. Бу солун кижиле Жыртай не күрежип турган?

Эки уул Калтар Иванычты өрө көдүреле, турага кийдиргилейт.

Жыртай. А ол мени ту бооро кураандар тонгурып жадын деп айткан. Кабырар тушта эдери жок, калыраар неме толтыра...

Баштапкы уул. А сен билеринг бе, кемле күрешкенг?

Экинчи уул. Оны газеттен келген кижиде деп билеринг бе?

Учинчи уул. Ол эмди сен керегинде бичип салар болзо, макам канар!..

Жырмаевтинг эзиринг кенетинин чыга берди.

Жыртай. Чын ла корреспондент кижиде бе, уулдар?..

Уулдар. А бисти төгүндөп туру деп не? Эмди ол сөгө тонгон кураандарды көргүзөр болбой. Бис озо баштап слерди кокурлап туру деп бодогонус...

Жыртай. Мен оны Астамчы деп бодогом не!..

Уулдар. Астамчы тойдо отуры не. Канайып көрбөгөн?

Жыртай. Жымжайдын үйиле керижип, көрмөсти көрбөй калгам не...

Үйдөгө тойлон жаткан улустын кожогы угулат.

Өлбөгө чай ла өлбөгө чай

Өткүрө кайнап калбазын.

Өскө жердинг кижизин

Өөркөп айдып барбазын.

Сойлон чай ла сойлон чай

Сооло кайнап калбазын.
Солун јердин кижизи
Сонуркап айдып барбазын...

Ончолоры турага киргилейт.

Уулдар. Уктын ба, Јыртай? Улус не деп колжондо-
жот? Бот, болгоонбой јүрген болзонг ол. Ол эм сеге берер!

Јыртай. Эмди мен не болойын, уулдар?

Уулдар. Јаманым таштагар деп јайна.

Јыртай. А таштабаза?..

Уулдар. Таштабаза, так ла тегин баратаң туруң...

Јыртай. Қайдөөн? Қаталажка дөөн бө?

Уулдар. Биле туруп онызын не сураар? Барып көчө
ичеектер, уулдар!

Ончолоры турага киргилейт.

Јыртай. Је, мен эмди божогон кижі эмитирим! Тойго
тегине не келдим не! Эм газетте «Јыртайдың јаман шлы-
гы», эмезе «Ајаруга алгадый» деп заметка чыгатаң эми-
тир! «Местком кайдаар көрүп турган?» деп бичизе, мениң
кычуум канатан эмитир... А мен быјыл курортко барып ке-
лерге сананган кижі болгом! «Партийный ла профсоюз-
ный организациялар ајаруга алгадый» деп бичизе, анан
да ары болор! Ол тушта профсоюз јолдың акказын меге
бербес... «Анан да өскө организациялар шиндеп көргө-
дий» деп бичизе, ареставайт та эдердег маат јок! (*Торт
ло токунап болбой, ары-бери баскындап, шүүнет*). Эмди
мыны не деп айдар? (*Туруп, узак ла шүүнет*). Акыр, мен
мынайда этсем кайдар? Күлүк мынан јеткелекте, ого
озолодо комудал бичип ийер ошкош! Јаңыс та иштеген
јерине бичибей, јаан да јер јаар ийзем, торт макалу бо-
лор! Оробочий кижі бичиген дејип, олор онон ары ке-
ректи тыңгыдып ийер ине! Ол тушта макалу ла күлүктин
суралтазын берип аларым!.. Эмди ле барып бичийдим!
Аракыдаган ла деп бичип ийзем, онын божогоны ла ол!
(*Јүгүре берди*).

Көжөгө.

~~100/100~~

3264

БАЖАЛЫКТАР

Тумантык Аркыт (Үч ойынду, он бир көргүзүлү драма)	3
Пастух ла көрмөс (Антирелигиозный тема аайынча пьеса)	80
Жаңыс ойынду пьесалар	
Коркыбас койон (Чөрчөк пьеса)	93
Күреш (Кичинек сценка)	106

Баазы 41 акча